

**PROCJENA KVALITETA ZAKONSKIH PROPISA O LOVSTVU U CRNOJ
GORI I PREPORUKE ZA POBOLJŠANJA**

Ljubljana, 10. januar 2015.

prof. dr. Klemen JERINA
doc. dr. Miha KROFEL
Matija ŠTERGAR
mag. Senka ŠIFKOVIČ VRBICA
mag. Tanja PUCELJ VIDOVIČ
Tomaž JANČAR

Klijent: NVO Green Home, Crna Gora

Zastupnik klijenta: Jelena Marojević-Galić, dipl.biol.

Naziv projekta: Procjena kvaliteta zakona o lovstvu u Crnoj Gori i preporuke za poboljšanja

Koordinator radne grupe: prof.dr Klemen JERINA

Kontakt podaci o koordinatoru: e-mail: klemen.jerina@bf.uni-lj.si
Katedra za šumarstvo, Biotehnički fakultet, Večna pot 83, 1000, Ljubljana, Slovenia; tel: +386-31-386-532

Autori: Prof.dr Klemen JERINA, univ. dipl. inž. gozd.
Matija STERGAR, univ. dipl. inž. gozd.
Doc.dr Miha KROFEL, dipl. biol.
Mr Senka ŠIFKOVIČ VRBICA, dipl.iur.
Mr Tanja PUCELJ VIDOVIČ, dipl.iur.
Tomaž JANČAR, univ. dipl. inž. hem. teh

Verzija: finalna verzija

Broj primjeraka: 100

Mjesto i datum: Ljubljana, 10.januar 2015.

Koordinator radne grupe:

Prof. dr Klemen JERINA

Izvršni rezime:

Ekspertiza je zasnovana na sistematskoj analizi Zakona o lovstvu, izvršnoj regulativi i drugim zakonskim propisima i zvaničnim dokumentima koji neposredno ili posredno regulišu ili utiču na gazdovanje ili stanje vrsta divljači (i nekih drugih vrsta divljih životinja) u Republici Crnoj Gori. Ekspertiza nastoji da postigne dva cilja: (i) da procjeni kvalitet zakonskih propisa o lovstvu, uključujući poštovanje ratifikovanih međunarodnih zakona sa naglaskom na direktive EU; i (ii) da izradi preporuke za izmjenu i dopunu zakona uzimajući u obzir aktivnosti Crne Gore vezano za pristupanje Evropskoj uniji. Razmatraju se pravni, biološki i praktični aspekti, kako bi se povećala korisnost izvještaja. Procjene su potkrijepljene primjerima najbolje prakse iz zemalja sa uporedivim istorijskim, kulturnim i prirodnim karakteristikama, uglavnom iz Slovenije. Opšti uporedni uvod definiše Crnu Goru po pitanju njene pravne i organizacione regulative o lovstvu kao jednu od zemalja (i) gdje je divljač zajednička /državna svojina (*res communis*); (ii) gdje su lovačka prava svojina države (koja ih dodjeljuje ili prodaje lovcima); (iii) gdje su lovci odgovorni za štetu koju je nanijela divljač; (iv) gdje planiranje i upravljanje, uključujući prikupljanje podataka koji su potrebni za upravljanje, jeste (ili bi trebalo da bude) prevashodno u djelokrugu države; i (v) gdje se pretpostavlja da je javni interes po pitanju gazdovanja sa divljači istaknut i nediskriminacioni za fizička lica koja čine grupu akcionara. Drugi dio ekspertize analizira glavne odlike, sa naglaskom na nedostatke regulative o lovstvu u Crnoj Gori, uključujući razlike u odnosu na zemlje koje imaju slično pravno utemeljenje koje proizilazi iz pitanja vlasništva nad divljači. Treći dio je koncizna prezentacija ključnih nedostataka kombinovano sa hitnim i preporučenim poboljšanjima.

Mnogi segmenti gazdovanja sa divljači u Crnoj Gori su dobro regulisani ili bar počivaju na zdravim osnovama. Ali, da bi se poboljšano gazdovanje učinilo kompatibilnim sa direktivama EU, potrebno je sanirati neke nedostatke, od kojih sledeće smatramo naročito važnim : (i) kvalitet podataka o stanju vrsta kojima se gazduje je veoma sporan zbog nejasnih propisa vezano za metode praćenja i slabe kontrole prikupljanja podataka; (ii) sve glavne podatke o stanju vrsti divljači prikupljaju lovci; za ovu vrstu lovačkog sistema lovci takođe imaju preveliku ulogu u planiranju upravljanja, što takođe može dovesti do sukoba interesa; (iii) osim za lovce, zakonski propisi ne omogućuju dovoljno učešće drugih akcionara (npr. vlasnika zemljišta, nevladinih organizacija) u procesu gazdovanja sa divljači, što je jedan od uslova Arhuske konvencije i što najčešće treba da bude karakteristika zemalja sa *res communis* sistemima; (iv) za određene vrste, lista vrsti divljači (npr. mrki medved, sivi vuk), lovne sezone (npr. nekoliko ptica, vuk) i zakonodavne procedure koje dozvoljavaju ulov nijesu u skladu sa zakonskim propisima EU (Direktiva o staništima i pticama); (v) postojeća regulativa određuje procjene apsolutnog obima populacije i bonitiranje lovišta kao osnovnog modela planiranja i upravljanja sa divljači; ovaj koncept planiranja i upravljanja je zastarjeo, u praksi se često pogrešno primjenjuje, i širom svijeta on se zamjenjuje prilagodljivim pristupom upravljanju; (vi) hijerarhijska integracija 10-godišnjih i godišnjih planova upravljanja lokalnim lovištima sa pokroviteljskim planovima upravljanja za regionalne jedinice je neadekvatan (nije razumno riješen); takođe je nemoguće verifikovati na godišnjoj bazi da li sprovedene mjere ispunjavaju postavljene ciljeve regionalnih jedinica, pošto ne postoje raspoloživi podaci; i (vii) zakonski propisi vjerovatno nedovoljno podržavaju koordinaciju upravljanja sa divljači sa drugim resorima (npr. šumarstvo, zaštita prirode).

Ključne riječi: Zakonski propisi, lovstvo, Crna Gora, divljač, gazdovanje sa divljači, Direktiva o staništima, Direktiva o pticama

1.) UVOD

Ovaj izvještaj ima dva glavna cilja prema dogovoru sa klijentom: (i) ocjenu zakonskog okvira vezano za lovstvo (tj. gazdovanje sa divljači) u Crnoj Gori uključujući poštovanje ratifikovanih međunarodnih zakona, sa naglaskom na EU direktive, i (ii) preporuke za izmjene i dopune zakona, uzimajući u obzir pretpristupne aktivnosti Crne Gore. Autori izvještaja su dali analizu Zakona o divljači i lovstvu, Službeni list br. 52/08, ključni izvršni propisi i druga dokumentacija (npr. Pravilnik o izmjeni i dopuni pravilnika o lovnim sezonama), Službeni list br. 60/10), Program razvoja lovstva Crne Gore za period 2014-2024.godine. i zakona koji neposredno ili posredno regulišu ili utiču na upravljanje i stanje populacija divljači (npr. Zakon o zaštiti prirode, Zakon o šumarstvu).

Divljač nije biološka kategorija, jer obuhvata sve suvozemne vrste sisara i ptica koje se mogu loviti po sadašnjem zakonu. Termin dakle predstavlja presjek interesa za vrste u smislu lovstva, njihovog stanja (obim populacije, stepen očuvanosti), kao i odnosa društva vezano za lov i ulogu vrsta. Lista vrsti divljači se dakle mijenja u prostoru i vremenu. Radi većeg integriteta, izvještaj se ne svodi na vrste divljači kako je definisano sadašnjim crnogorskim Zakonom o divljači i lovstvu, ali smo takođe nastojali da konceptualno obuhvatimo druge vrste koje mogu biti interesantne kao divljač (i mogu čak biti zaštićene drugim zakonima).

Izvještaj nije pokušaj da se sačini sveobuhvatni pregled zakonskih propisa koji regulišu lovstvo (i upravljanje sa divljači) u Evropi u poređenju sa Crnom Gorom. Takav pregled bi bio veoma obiman, i iziskivao bi dosta vremena i značajna finansijska sredstva, a vjerovatno bi bio manje koristan za specifične potrebe klijenta. Umjesto toga, uzimajući u obzir regulativu EU, kao i istorijske, kulturne i druge osobenosti Crne Gore, istakli smo glavne karakteristike crnogorskih zakonskih propisa o lovstvu sa naglaskom na djelove koji se mogu poboljšati. Takođe smo dali primjere najbolje prakse iz uporedivih zemalja, često iz Slovenije.

Pri izradi izvještaja, mogli smo da koristimo podatke o Crnoj Gori samo iz izvora sa Interneta. Shodno tome, nažalost nismo mogli da prikupimo neke podatke i informacije koje smo smatrali isto toliko značajnim za izvještaj, posebno vezano za pojedinosti koje se odnose na primjenu zakona u Crnoj Gori (npr. konzistentnost, izvodljivost i specifični oblici praćenja populacija divljači; prostorna i vremenska hijerarhija planova upravljanja). Predlažemo da se ova pitanja riješe u procesu prezentacije izvještaja ili tokom narednih faza.

Izvještaj je sačinjen da bi bio od maksimalne koristi, u zakonodavnom, biološkom kao i praktičnom smislu. Zbog toga smo uveli stručnjake iz oblasti šumarstva, biologije, ornitologije i prava koji se u Sloveniji bave gazdovanjem sa divljači, planiranjem i upravljanjem, zaštitom ugroženih vrsta i zakonskih propisa; kratko predstavljanje svih članova radne grupe uz priložene kontakt informacije dato je na kraju izvještaja.

Posle uvodnog sastanka, gdje je izvršena podjela posla po nadležnostima, svaki član je razmotrio specifična pitanja iz svoje nadležnosti u opštem dijelu, zatim analizirao Zakon o divljači i lovstvu i drugu primjenljivu dokumentaciju, i, po potrebi, dao svoje mišljenje. Ovaj metod rada je odredio strukturu izvještaja. Prvi dio daje opšte primjedbe podvlačeći glavne karakteristike lovnih propisa u Crnoj Gori sa naglaskom na ustanovljene nedostatke (npr. neusaglašenost sa regulativom i

direktivama EU, neintegriranost planova hijerarhijskog upravljanja, sporno praćenje populacija). Drugi dio– naručen prema unutrašnjoj strukturi zakona – daje manje preporuke koje možda neće biti relevantne nakon izvršenih izmjena i dopuna zakona, pošto će odredbe na koje se odnose možda biti precrtane. Treći dio daje glavna uputstva i ključne predložene izmjene i dopune postojećih zakonskih propisa o lovstvu u Crnoj Gori.

2.) PROCJENA ZAKONSKIH PROPISA

2.1) Opšte pretpostavke

Izuzimajući pojedine segmente (Direktive o staništima i pticama, CITES, vidjeti dolje navedeno), EU nije sprovela jedinstvenu politiku ili zakonske propise o lovstvu/gazdovanju populacijama divljači. Zakonski okviri lovstva su veoma različiti u zemljama članicama (radi pregleda, vidjeti Apollonio i drugi 2000.¹). Ipak, evropske zemlje se na osnovu lovnih propisa mogu svrstati u dvije suprotne grupe: (i) zemlje gdje divljač nije ničije vlasništvo (*res nullius*) i (ii) zemlje gdje je divljač u javnoj ili državnoj svojini (*res communis*). Vlasništvo divljači je važna kategorija pošto utvrđuje niz ključnih odlika lovne regulative, kao što su lovačka prava, odgovornost za štetu koju je nanijela divljač, i uloga države u planiranju upravljanja i nadzora koji sprovodi lovočuvar. Vlasništvo je takođe vezano za stepen implementacije javnog interesa u gazdovanju sa divljači, i stav vlasnika zemljišta u pogledu štete nanijete od strane vrsti divljači. Tamo gdje divljač nije ničija svojina, prava i obaveze u pogledu divljači u većoj meri se odnose na vlasnika zemljišta; tamo gde je divljač u javnoj ili državnoj nadležnosti, država uglavnom preuzima većinu prava i obaveza. Oba sistema su prilično ravnopravno predstavljena u Evropi; u Crnoj Gori, dosta slično kao u drugim delovima bivše Jugoslavije i većine istočnoevropskih zemalja, divljač je u državnoj svojini.

Sistem zasnovan na *res communis* je, po ličnom mišljenju autora izvještaja, civilizacijska tekovina. On ima mnogo jasnih prednosti u poređenju sa *res nullius*, uključujući: (i) javni interes za stanje vrsti divljači i gazdovanje sa istim je inherentno lakše potvrditi i otud je uglavnom bolje predstavljen; (ii) lakše ga je ustanoviti vezano za biološke potrebe vrsta u opisu lovnih okruga, pošto su vlasničke granice irelevantne; (iii) lov je uglavnom dostupan širem krugu ljudi, pošto lovačka prava nisu uslov za posjedovanje zemljišta; (iv) uski ekonomski interesi u pogledu gazdovanja sa divljači su uglavnom manje izraženi, što vjerovatno olakšava opstanak vrsta koje se često u tradicionalnom lovu smatraju štetočinama (npr. krupni grabljivci). Ipak, ova filozofija negira prividan “zakon prirode” koji pretpostavlja da je vlasnik zemljišta apsolutni vlasnik i gospodar svih dobara koji su proizvodi zemlje. Štaviše, *res communis* ustanovljava čvrsto ukrštanje javnih i privatnih interesa, što može podstaći niz konflikata koji se često snažno ispoljavaju ako su zakonski propisi slabi ili su loše primjenjeni (npr. lose riješena pitanja vezana

¹ Apollonio M., Andersen R., Putman R. 2010. Evropski kopitari i gazdovanje sa istim u 21.veku. New York, Cambridge University Press, str.618.

za štete, finansijsku korist koju ima jedna interesna grupa na račun drugih grupa, itd.). Takvi sistemi stoga zahtijevaju veću odgovornost, zahtijevaju od svih akcionara (vlasnika zemljišta, raznih interesnih grupa i cjelokupne javnosti) bolji nezavisan uvid u cjelokupan proces upravljanja, i jasan opis funkcija planiranja, implementacije i nadzora u cilju sprečavanja sukoba interesa. Pored toga, potrebna je njihova usaglašenost sa međunarodno verifikovanim zakonskim propisima. Kao što se u nastavku navodi, moguće je i potrebno je poboljšati mnoga pitanja i elemente crnogorske lovne regulative.

2.2) Pregled relevantnih zakonskih propisa Evropske unije

Iako EU nemaju neposrednu nadležnost u oblasti lovstva, razne direktive i propisi iz drugih sektora (životna sredina, domaće tržište, javnost, zdravlje životinja, itd.) utiču na nacionalne pravne odredbe o lovstvu država članica. Najvažniji zakonski propisi su Direktiva o pticama² i Direktiva o staništima³. Obje sadrže važne odredbe o zaštiti staništa, kao i opšte i posebne klauzule o zaštiti životinja, koje se neposredno ili posredno odnose na lovstvo. Prema ovim direktivama, zemlja članica mora da jamči da je njena lovna praksa održiva, bilo propisivanjem zabrane lovstva (lovostaj), ili, sa druge vrste, propisivanjem intenziteta, vremenskih okvira i dozvoljenih načina lovstva; takođe je potrebna regulativa o trgovini. Pored toga, Evropska komisija je objavila "Uputstva za održivo lovstvo u okviru direktive o pticama"⁴.

2.2.1 Direktiva o pticama

Direktiva o pticama predstavlja sveobuhvatni plan zaštite svih vrsta divljih ptica koje prirodno nastaju u EU⁵ kojim se od država članica zahtijeva preduzimanje svih potrebnih mjera kako bi se obezbijedilo održavanje povoljnog stanja očuvanja svih vrsta ptica (član 2). Direktiva stavlja poseban naglasak na zaštitu staništa za ugrožene (pobrojano u Aneksu I) i migratorne vrste, posebno utvrđivanjem Područja posebne zaštite (SPAs-PPZ), koja čine sastavni deo mreže Natura 2000. Direktiva o pticama takođe reguliše opštu zaštitu ptičjih vrsta (član 5 i član 13) i sadrži odredbe o posebnoj zaštiti putem zabrane ili propisivanje određenih specifičnih delatnosti, kao što su trgovina i ulov ptica (član 6 do 8).

Direktiva o pticama sadrži određene direktne odredbe o lovstvu u članovima 7 i 8. Samo vrste navedene u Aneksu II, Dijelu A mogu se loviti na cijeloj teritoriji EU, dok se vrste navedene u Aneksu II, Dijelu B mogu loviti samo u određenim državama članicama. Direktiva dakle prije

² Direktiva 2009/147/EC Evropskog parlamenta i Savjeta od 30. novembra 2009. godine o očuvanju divljih ptica (kodifikovana verzija) sa izmjenama i dopunama usvojenim posle proširenja sa Hrvatskom.

³ DIREKTIVA SAVJETA 92/43/EEC od 21. maja 1992. godine o očuvanju prirodnih staništa i divlje faune i flore (OJ L 206, 22.7.1992, p. 7); konsolidovana verzija.

⁴ Dokument sa uputstvima o lovstvu pod Direktivom Saveta 79/409/EEC o očuvanju divljih ptica "Direktiva o pticama" http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/wildbirds/hunting/docs/hunting_guide_en.pdf

⁵ Direktiva se bazira na priznanju da su divlje ptice, od koji su mnoge migratorne, zajedničko nasleđe država članica i da njihovo stvarno očuvanje zahtijeva međunarodnu saradnju.

svega reguliše koje se vrste ptica mogu loviti (i gdje). (Videti Prilog II ovog dokumenta gdje se daje spisak vrsta ptica iz sadašnjih zakonskih propisa Crne Gore u poređenju sa aneksima Direktiva o pticama).

Ako je dozvoljen ulov određenih vrsta, država članica mora jamčiti da ulov ne ugrožava stanje očuvanosti vrsta. To se postiže odgovarajućim lovnim planovima u kombinaciji sa redovnim i sistematskim nadzorom stanja očuvanosti vrsta. Praksa ulova, uključujući sokolarstvo, mora odgovarati principima “mudrog korišćenja” i ekološki uravnotežene kontrole vrsta i mora biti kompatibilna sa održavanjem “odgovarajućeg” nivoa brojnog stanja⁶ ovih vrsta, naročito migratornih vrsta. Opšte ograničenje ulova stoga proizilazi iz Direktive, u cilju pružanja garancija da je lovna praksa održiva.

Eksplisite odredbe zahtijevaju da država članica pruži uvjerenja da se vrsta ptica ne lovi u toku sezone gniježdenja ili u toku raznih stadijuma reprodukcije, i da se migratorna vrsta ne lovi u toku perioda reprodukcije ili u toku njihovog povratka na svoja uzgajališta.⁷ (*Vremenska zabrana lova je potrebna u interesu neometane reprodukcije*). Države članice takođe imaju obavezu da zabrane upotrebu svih sredstava ili metoda korišćenih za obimno ili neselektivno hvatanje ili ubijanje ptica ili onih koji su u stanju da izazovu lokalni nestanak vrsta. Ova zabrana mora obuhvatiti sve potrebne mjere, a naročito se odnosi na upotrebu pojedinih navedenih sredstava⁸ kao i na lov iz letelice, motornih vozila ili čamaca koji voze brzinom većom 5 km/h.⁹

Samo u izuzetnim slučajevima države članice mogu dozvoliti odstupanje (derogaciju) od gore navedenih pravila o lovstvu (ili pravila o opštoj zaštiti i prodaji). Uslovi za ovo odstupanje (derogaciju) su: 1.) da nema alternativnog rešenja, i 2.) da se primenjuje jedan od nabrojanih razloga iz člana 9¹⁰. Odstupanje (derogacija) mora da specificira da li su uslovi ispunjeni, i da konkretizuje uslove i kontrolu derogacije; izvještaj o derogaciji mora biti poslat Komisiji.

⁶ Vidjeti član 2 Direktive o pticama.

⁷ Evropska komisija je sačinila specifična uputstva, koja detaljno opisuju kako utvrditi periode reprodukcije i proljetne migracije, kada ulov nije dozvoljen: Dokument sa ključnim konceptima o periodu reprodukcije i migraciji prije razmnožavanja ptičjih vrsta za lovstvo u EU http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/wildbirds/hunting/key_concepts_en.htm

⁸ Zabranjena sredstva su navedena kao primjer iz Aneksa IV, tačka (a) Direktive. Ona obuhvataju: petlje, omče, kuke, žive slijepce ili osakaćene ptice koje se koriste kao mamci, kasetofone, električne uređaje za omamljivanje, izvore vještačkog svjetla, ogledala, uređaje za osvetljavanje meta, reflektore za noćno pucanje koji obuhvataju elektronski uređaj za uveličavanje ili pretvarač slike, eksplozive, mreže, zamke, otrovni ili anestetčki mamac, polu-automatsko ili automatsko oružje sa karabinom koji može da drži više od dva metka.

⁹ Na otvorenom moru, države članice mogu, iz bezbjednosnih razloga, propisati korišćenje motornih čamaca uz maksimalnu brzinu od 18 km/h. (Aneks IV, tačka b).

¹⁰ Derogacija se može dozvoliti (a) u interesu javnog zdravlja i bezbednosti; u interesu vazdušne bezbednosti; da bi se spriječile ozbiljne štete za letinu, stoku, šume, ribarstvo i vodu, radi zaštite flore i faune, ili (b) za potrebe istraživanja i nastave, ponovnog naseljavanja, ponovnog uvođenja i uzgoja potrebnog u ove svrhe, ili (c) da bi se dozvolilo, pod strogo nadziranim uslovima i na selektivnoj osnovi, hvatanje, zadržavanje ili dozvolila druga razborita upotreba malog broja određenih ptica.

Usaglašenost sadašnjih lovnih zakonskih propisa Crne Gore sa Direktivom o pticama

2.2.1.1 Spisak lovnih vrsta

Crnogorski Zakon o lovstvu nabroja 22 ptičje vrste (član 3). U članu 36, ove vrste se dalje svrstavaju u tri grupe: 1) vrste sa trajnom zabranom ulova – 2 ptičje vrste (*Tetrao urogallus* i *Tetrastes bonasia*), 2) lovnne vrste sa propisanom lovnom sezonom – 17 ptičjih vrsta (videti Prilog II), i 3) lovnne vrste koje se mogu loviti bez ograničenja – 3 ptičje vrste (*Corvus cornix*, *Pica pica*, i *Garrulus glandarius*).

Takva pravna regulativa je dijelom nekompatibilna sa Direktivom o pticama. Glavni problem je postojanje kategorije lovnih vrsta koje se mogu loviti bez ograničenja. Ovo je u suprotnosti sa nekoliko odredbi Direktive o pticama, uključujući propis koji nalaže da se mora održati povoljno stanje očuvanosti svih ptičjih vrsta (član 2) i zabranu ulova u periodu prolječne migracije i sezone reprodukcije (član 7(4)). Zbog toga su potrebne izmjene u ovom delu zakona o lovstvu. Mi preporučujemo da se tri vrste iz poslednje kategorije (*Corvus cornix*, *Pica pica*, i *Garrulus glandarius*) prebace u kategoriju lovnih vrsta za propisanu lovnu sezonu, čime će se obezbijediti zaštita u toku kritičnih perioda i tako ostvariti kompatibilnost zakona sa zakonskim popisima EU.

Pošto su *Tetrao urogallus* i *Tetrastes bonasia* već trajno zaštićene vrste, preporučujemo da se iste unesu u zakonske propise o očuvanju prirode (i da se brišu iz zakona o lovstvu; vidjeti poglavlje 2.2.2 sa obrazloženjem). Sve druge vrste trenutno obuhvaćene Crnogorskim zakonom o lovstvu mogu se loviti u skladu sa Direktivom o pticama. Međutim, sledeće vrste se mogu loviti samo pod uslovom da ih država članica unese u svoju nacionalnu listu koja se odnosi na Dio B Aneksa II direktive: *Corvus cornix*, *Coturnix coturnix*, *Garrulus glandarius*, *Pica pica*, *Streptopelia decaocto*, i *Streptopelia turtur*.

Sadašnji Zakon o lovstvu u Crnoj Gori obuhvata dvije vrste, koje imaju nepovoljno stanje očuvanosti u Evropskoj uniji: *Coturnix coturnix* i *Streptopelia turtur*. Iako se takve vrste mogu loviti, treba posebno voditi računa o tome kako bi se osiguralo da lov neće dalje ugrožavati stanje očuvanja vrsta (član 7(4)). Evropska komisija je donijela planove upravljanja vezano za lovnne ptičje vrste za koje se smatra da imaju povoljno stanje, što obuhvata listu aktivnosti koje države članice treba da sprovedu da bi se sprečilo pogoršanje njihovog stanja očuvanosti.¹¹ Komisija je 2007.godine¹² donijela Plan upravljanja za *Streptopelia turtur* a 2009.godine za *Coturnix coturnix*.¹³ Zbog nepovoljnog stanja očuvanosti preporučujemo da Crna Gora skine ove vrste sa liste lovnih vrsta i da ih obuhvati zakonom o očuvanju prirode ili, alternativno, da ih svrsta u kategoriju vrsta sa zabranom lova. U protivnom, Crna Gora će morati da obezbedi mehanizme za

¹¹ Videti veb stranicu Evropske komisije: EU planovi upravljanja lovnim ptičjim vrstama za koje se smatra da im je stanje povoljno: http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/wildbirds/hunting/managt_plans_en.htm

¹² Plan upravljanja za grlicu (*Streptopelia turtur*) 2007-2009. -

http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/wildbirds/hunting/docs/turtle_dove.pdf

¹³ Plan upravljanja Evropske unije 2009-2011, prepelica pućpura *Coturnix coturnix* -

http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/wildbirds/hunting/docs/Quail%20EU_%20MP.pdf

sprovedenje aktivnosti vezano za očuvanje (konzervaciju) sadržane u evropskim planovima upravljanja ovim vrstama.

2.2.1.2 Lovne sezone

Direktiva o pticama ne definiše eksplicitno lovne sezone; međutim, ona nalaže da se nijedna ptičja vrsta, ne može loviti u periodu proljetne migracije i periodu reprodukcije (član 7(4)). Da bi se uskladili pristupi zemalja pri određivanju lovnih sezona za lovne ptičje vrste, Evropska komisija je izradila posebna uputstva koja detaljno razmatraju kako utvrditi period reprodukcije i vreme prolećne migracije.¹⁴ Ovaj dokument obuhvata podatke o periodima migracije prije razmnožavanja i reprodukcije za sve lovne ptičje vrste.

U zakonu Crne Gore o lovstvu, početak lovnih sezona se verovatno utvrđuje za devet ptičjih vrsta: *Alectoris graeca*, *Anas strepera*, *Anser anser*, *Corvus cornix*, *Gallinago gallinago*, *Garrulus glandarius*, *Pica pica*, *Phasianus colchicus* i *Scolopax rusticola*. Za ostalih jedanaest vrsta početak lovnih sezona treba odložiti, pošto je velika verovatnoća da u Crnoj Gori period reprodukcije u to vrijeme još nije završen. Mi preporučujemo da se za *Anas crecca*, *Anas platyrhynchos*, *Anas penelope*, *Aythya ferina*, *Columba palumbus*, *Coturnix coturnix*, i *Streptopelia turtur* odredi da početak lovnih sezona bude 1.septembar, za *Aythya fuligula* i *Fulica atra* 15.septembar, za *Columba livia* 1.oktobar, a za *Streptopelia decaocto* 1.novembar.

Slična je situacija vezano za kraj lovnih sezona (lovostaj). To se vjerovatno na odgovarajući način određuje za deset lovnih ptičjih vrsta, ali se za ostalih deset vrsta suviše kasno završava i mora se skratiti. Preporučujemo da se za *Anas platyrhynchos* i *Anser anser* utvrdi da je kraj lovnih sezona 15.januar a za *Anas crecca*, *Anas penelope*, *Anas strepera*, *Aythya ferina*, *Aythya fuligula*, *Columba palumbus*, *Fulica atra* and *Scolopax rusticola* 31.januar.¹⁵

2.2.1.3 Lovni planovi

Direktiva o pticama nalaže da države članice moraju da obezbijede održavanje povoljne očuvanosti (konzervacije) stanja svih ptičjih vrsta, uključujući lovne vrste (član 2). Države članice moraju dakle uvesti mehanizme koji će spriječiti neumjereno negativne efekte lova na stanje očuvanosti lovnih vrsta. To se sprovodi uz redovno sistematsko praćenje-monitoring svih lovnih vrsta, odgovarajuće, lovno planiranje i djelotvoran nadzor lovnih djelatnosti. Po našem mišljenju, sadašnji zakonski propisi o ulovu ptica u Crnoj Gori nisu u skladu sa članom 2 Direktive o pticama, zbog toga što propisano praćenje (monitoring) ptičjih populacija, kao i planiranje i

¹⁴ Dokument o ključnim konceptima vezano za period reprodukcije i migracije lovnih ptičjih vrsta prije razmnožavanja u EU. http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/wildbirds/hunting/key_concepts_en.htm

¹⁵ Za detalje vidjeti poglavlja o pojedinim lovljenim vrstama sadržana u Dokumentu o ključnim konceptima vezano za period reprodukcije i migracije lovnih ptičjih vrsta prije razmnožavanja u EU

kontrola lova ne obezbjeđuju adekvatno upravljanje rizikom u pogledu opasnosti kojim su ptičje populacije izložene lovom.¹⁶

Na primjer, čini se da je *Alectoris graeca* u nepovoljnom stanju očuvanosti u Crnoj Gori. Prema “Životu ptica” čini se da se brojno stanje smanjilo sa 3.000–4.000 na c.1.300 parova tokom samo 10 godina. Štaviše, ova vrsta se nedavno popela na globalnoj Crvenoj listi ugroženih ptičjih vrsta, svrstavajući se među skoro ugrožene vrste, pošto je nedavnom procjenom raspoloživih dokaza ustanovljeno da ova vrsta vjerovatno doživljava umjereno rapidno smanjenje brojnog stanja zbog degradacije staništa i pretjeranog ulova u nekim područjima.¹⁷ Zbog toga bi trebalo da organi odgovorni za lovstvo razmotre bar privremenu zabranu lova (lovostaj), do oporavka nacionalne populacije vrste.

2.2.1.4 Ulov ptica na lokacijama Natura 2000

Direktiva o pticama nalaže da države članice označe Područja posebne zaštite (SPAs) kako bi se poboljšalo očuvanje ugroženih ptičjih vrsta iz Aneksa I¹⁸ i migratornih vrsta¹⁹. Područja posebne zaštite su dio mreže Natura 2000²⁰. Sva Područja posebne zaštite su označena u namjeri da se obezbijedi povoljno stanje očuvanosti lokalne populacije ptica navedenih u listi pojedinih aneksa. U principu, lov nije zabranjen na Područjima posebne zaštite, ali moraju se dati garancije da lov neće ugroziti ptičje populacije koje su zaštićene na datim lokacijama. Osim sprečavanja neumjerenog istrebljivanja lovnih vrsta, takođe se mora obezbijediti da lov na lovne vrste neće pretjerano poremetiti zaštićene vrste prisutne na datom području²¹.

Kao primjer takvog propisa možemo razmotriti hipotetičko područje posebne zaštite, koje je označeno za zaštitu populacija vodenih ptica koje tu prezime i koje u velikom broju provode zimu na ovoj lokaciji. Pretpostavimo da većina ptičjih vrsta koje prezime na toj lokaciji nisu lovne ptice po nacionalnim zakonskim propisima, ali među njima je takođe značajan broj ptica za prezimljavanje *Anas platyrhynchos*, registrovanih kao lovne vrste i njihova lovna sezona obuhvata zimski period. Za vreme ulova *Anas platyrhynchos*, što je inače zakonito, ne bi bilo moguće izbjeći ozbiljno uznemiravanje zaštićenih vrsta, zbog čega je određeno ovo Područje posebne zaštite radi njihove zaštite u zimskom periodu. U ovom slučaju, bilo bi potrebno izraditi odgovarajuću lovnu regulativu, čime bi se spriječio ulov *Anas platyrhynchos* na ovoj lokaciji u toku najosjetljivijeg perioda.

¹⁶ Za detalje vidjeti poglavlja: »Kvalitet podataka gazdovanju sa divljači« i »Prostorna i vremenska hijerarhija planiranja «

¹⁷ Videti Zonu podataka iz ptičjeg života: jarebica kamenjarka *Alectoris graeca* -

<http://www.birdlife.org/datazone/species/factsheet/22678684>

¹⁸ Član 4(1) Direktive o pticama

¹⁹ Član 4(2) Direktive o pticama

²⁰ Član 3(1) Direktive o staništima

²¹ Član 4(4) Direktive o pticama i član 6(2) Direktive o staništima

U članu 6(3) Direktiva o staništima utvrđuje da za svaki plan ili projekat koji bi mogao imati neumjereno negativne efekte na zaštićene vrste na lokaciji Natura 2000, potrebno je dati odgovarajuću procjenu njihovog uticaja. Dozvolu za takav plan/projekat može izdati nadležni organ tek posle dostavljanja odgovarajućih dokaza da takav plan/projekat neće imati pretjerano negativne posledice na neku od zaštićenih vrsta.

Planovi koji zahtijevaju procjene uticaja uključuju i planove upravljanja lovstvom. Sadašnji zakon o lovstvu u Crnoj Gori ne obuhvata odredbe koje bi određivale procjene i dozvole za lovne planove unutar lokacija Natura 2000. To je jedan od ključnih nedostataka sadašnjeg zakona po pitanju uslova sadržanih u direktivama o pticama i staništima i to će se morati na odgovarajući način razmotriti. Ovaj nedostatak se takođe može riješiti izmjenama i dopunama drugih zakona, npr. zakona o zaštiti prirode, koji će taj način imati izvjesnu nadležnost u upravljanju lovstvom.

2.2.2 Direktiva o staništima

Direktiva o staništima sadrži važne odredbe vezano za zaštitu staništa – uz mrežu zaštićenih područja Natura 2000 (član 3 do član 11), i relevantne odredbe vezano za zaštitu vrsta (član 12 do član 17). U pogledu zaštite životinjskih vrsta, Direktiva o staništima utvrđuje razliku između vrsta sa strogim režimom zaštite (član 12 i Aneks IV (a)), vrsta od opšteg interesa (član 14 i Aneks V), i drugih životinjskih vrsta od opšteg interesa na koje se pravila opšte zaštite odnose.

Član 12 utvrđuje strog režim zaštite za životinjske vrste navedene u aneksu IV (a). Režim zaštite zabranjuje svaku vrstu ubijanja, povrijeđivanja ili uznemiravanja životinje (u svim periodima života) u prirodnom okruženju²². On zabranjuje držanje, prevoz, prodaju ili razmjenu i ponudu radi prodaje ili razmjene, vrsta uzetih iz prirode. Pored toga, države članice su dužne da ustanove sistem nadzora pojave hvatanja i ubijanja životinja na listi strogo zaštićenih vrsta životinja, i da sprovedu dalju istragu ili mjere očuvanja, kako bi se obezbijedilo da pojava hvatanja i ubijanja nema izrazito negativan uticaj na date vrste.

U izuzetnim slučajevima (nabrojanim u članu 16), ublažavanje stroge zaštite je dozvoljeno. Da bi se dozvolilo odstupanje (derogacija), moraju se ispuniti tri uslova: 1.) nema zadovoljavajuće alternative, 2.) odstupanje nije štetno za održavanje povoljnog stanja očuvanosti datih populacija, i 3.) odstupanje se primjenjuje u interesu razloga nabrojanih u članu 16 (1)²³; kao primjer opravdanosti i procjene o ulovu prioritetne vrste u odnosu na uslove Direktive o staništima, vidjeti

²² Eksplicitno zabranjuje: (a) sve vidove namjernog hvatanja ili ubijanja primjeraka ovih vrsta u divljoj prirodi; (b) namjerno uznemiravanje ovih vrsta, naročito u period razmnožavanja, uzgoja, hibernacije i migracije; (c) namjerno uništavanje ili uzimanje jaja iz prirode; (d) oštećivanje ili uništavanje mjesta razmnožavanja ili dnevnog mirovanja.

²³ Odstupanje može biti dozvoljeno (a) u interesu zaštite divlje faune i flore i očuvanja prirodnih staništa; (b) da bi se spriječila ozbiljna šteta, naročito za usjeve, stoku, šume, ribnjake i vodu i druge vrste posjeda, (c) u interesu javnog zdravlja i javne bezbjednosti, ili iz drugih neophodnih razloga od nepobitnog javnog interesa, uključujući socijalne i ekonomske razloge i korisne posledice od primarnog značaja za životnu sredinu; (d) u istraživačke i obrazovne svrhe, za repopulaciju i ponovno uvođenje ovih vrsta i za postupke vezano za razmnožavanje i sve što je potrebno u tu svrhu, uključujući i vještačko razmnožavanje biljaka; (e) da bi se dozvolilo, pod strogo nadziranim uslovima, na selektivnoj osnovi i u ograničenoj mjeri, uzimanje ili držanje određenih primjeraka vrsta sa liste iz Aneksa IV u ograničenom broju specificiranom od strane nadležnih državnih organa.

član o ulovu vukova u Sloveniji: Jerina, K., Krofel, M., Jančar, T. 2014²⁴. Prema tome, životinje sa liste iz Aneksa IV (a) iz Direktive o staništima mogu se samo loviti ako su ispunjena sva 3 uslova za odstupanje od strogog režima.²⁵

Direktiva o staništima propisuje da se zaštićene životinjske vrste (uključujući vrste sa liste iz Aneksa V) moraju održati u povoljnom stanju očuvanosti. Vrijedno je pažnje da se povoljno stanje očuvanosti ne odnosi samo na brojno stanje populacije vrste, već može obuhvatati nekoliko drugih aspekata biodiverziteta. Stanje očuvanja je definisano u članu 1 Direktive o staništima na sledeći način: “Očuvanje vrste podrazumijeva zbir uticaja koji djeluju na datu vrstu i koji mogu uticati na dugoročnu distribuciju i obilje njenih populacija na području spomenutom u članu 2”. Smrtonosno uklanjanje jedne ili više životinja je prema tome moguće samo kada se garantuje krajnje ostvarenje i održavanje povoljnog stanja očuvanosti putem ‘jasnog i dobro razvijenog okvira mjera za očuvanje vrsta’ koji se sastoji od ‘odgovarajućih, djelotvornih i provjerljivih’ mera. Države članice, dakle, obično moraju da donesu i realizuju planove zaštite vrsta ukoliko su vrste na listi Direktive o staništima (uključujući vrste iz Aneksa V) predviđene za lov.²⁶ Na primer, da bi se obezbedilo povoljno stanje očuvanja velikih mesojeda, država članica mora da obezbijedi očuvanje dovoljno pogodnog staništa, uključujući i odgovarajuće izvore hrane u vidu populacija plena.²⁷ Stoga, lovna uprava za divlje kopitare, čak i kad se ne nalaze na listi aneksa Direktive o staništima, mora da garantuje da će lovni režim obezbijediti odgovarajuću brojnost velikih grabljivaca na listi aneksa Direktive o staništima.²⁸

Vrste iz Aneksa V nemaju pravo na potpunu zaštitu i redovan ulov se prihvata sve dok se ispunjavaju određeni uslovi. Posebno nacionalni pravilnici o lovstvu moraju da garantuju da ulov neće ugroziti njihov povoljan status očuvanja. Dakle, država članica mora preduzeti odgovarajuće mjere da osigura održavanje takvog stanja. Takve mere mogu obuhvatati lovne kvote koje se zasnivaju na pouzdanim podacima o nadzoru, privremenoj ili lokalnoj zabrani lova, regulisanje perioda i/ili metodama ukidanja i primjene drugih lovnih pravilnika koji se odnose na očuvanje takvih populacija.²⁹ Odstupanje od ovih pravilnika može biti dozvoljeno pod određenim uslovima (opisanim gore).

Direktiva o staništima³⁰ takođe zabranjuje sva nediskriminatorna sredstava koja mogu izazvati lokalni nestanak ili ozbiljno uznemiravanje populacija takve vrste. To se naročito odnosi ali se ne

²⁴ Pregled učinaka odstrela volkov u Sloveniji in presoja skladnosti odstrela z določili Habitatne direktive.. – Varstvo narave, 27: 51-71.

²⁵ Kao primjer za obrazloženje i procjenu lovstva prioritarnih vrsta vezano za uslove iz Direktive o staništima, vidjeti lov na vukove u Sloveniji: Jerina, K., Krofel, M., Jančar, T. 2014. Pregled učinaka odstrela volkov u Sloveniji in presoja skladnosti odstrela z določili Habitatne direktive.. – Varstvo narave, 27: 51-71.

²⁶ Evropska komisija. 2007. Dokument sa uputstvima o strogoj zaštiti životinjskih vrsta od važnosti za EU, iz Direktive o staništima, 92/43/EEC. Evropska komisija; za tumačenje tog dokumenta sa uputstvima takođe vidjeti CJEU, 14. jun 2007, Slučaj C-342/05

²⁷ Linnell, J.D.C., Salvatori, V. i Boitani, L. 2008. Uputstva za planove upravljanja velikim mesojedima u Evropi za nivo populacije. Evropska komisija, Brisel.

²⁸ Kao primjer postupka za uspješnu izradu plana multidisciplinarnog upravljanja primjenom pristupa učešće možemo preporučiti Slovenski akcijski plan upravljanja vukovima:

http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/podrocja/velike_zveri/akcijski_nacrt_upravljanja_volk_2013_2017.pdf

²⁹ Član 14 Direktive o staništima.

³⁰ Član 15.

ograničava na primjenu neselektivnih metoda i sredstava sa liste³¹ i ulov iz letjelice ili motornih vozila u pokretu.

Kao jednu od opštih obaveza, države članice moraju da otpočnu sa nadzorom stanja očuvanja vrsta divljih životinja³² od interesa za EU.³³ (Budući da su vrste od interesa za EU one vrste koje su, na evropskoj teritoriji država članica, ugrožene ili ranjive ili retke ili endemske i iziskuju posebnu pažnju i koje su obuhvaćene listama iz Aneksa II³⁴ i/ili Aneksa IV³⁵ ili Aneksa V³⁶ Direktive o staništima). Prema tome, jasno je da se za vrste sa liste iz aneksa II, IV i V Direktive o staništima, EU zahtijeva pouzdan, redovan i sistematičan nadzor. To je naročito važno kada se vrsta lovi, zato što država članica mora da pokaže da smrtonosno uklanjanje neće ugroziti održavanje povoljnog stanja očuvanja vrste a to se može postići samo putem pouzdanih podataka o stanju populacije i predviđenim posledicama ulova. Na primer, u Sloveniji se mrki medvedi love kao zaštićene vrste na osnovu derogacije u skladu sa članom 16 Direktive o staništima. Da bi se omogućilo sprovođenje smrtonosne (letalne) kontrole populacije, država je morala da pribavi procjene o brojnosti populacije putem robusne (naučno prihvaćene) savremene metode. U slučaju mrkih medveda u Sloveniji, ranije je postojao sistematski nadzor mrkih medveda na mreži stalnih mjesta računanja; sada se radi analiza hvatanja-obilježavanja-ponovnog hvatanja zasnovana na neinvazivnim genetskim uzorcima.

Stoga je uzeto u obzir da kada se lovi bilo koja vrsta iz Direktive o staništima, to može iziskivati znatne napore i troškove potrebne da bi se ustanovila pouzdana procjena obima populacije. Čak i za vrste iz Aneksa V potrebno je da države članice garantuju stalan sistematski nadzor i da daju uvjerenja da lov neće ugroziti povoljno stanje očuvanja³⁷.

Usaglašenost sadašnjih zakonskih propisa u Crnoj Gori sa Direktivom o staništima

Član 3 Zakona o lovstvu Crne Gore daje listu vrsta koje se mogu loviti; član 36 daje listu vrsta za koje važi trajna zabrana lova (lovostaj), vrsta na koje period lovostaja mora da se primjeni i vrsta koje nisu zaštićene ali ipak mogu biti predmet lovnih sezona, ukoliko je na određenom području

³¹ Aneks VI (a); ZABRANJENE METODE I SREDSTVA HVATANJA I UBIJANJA obuhvataju slijepu ili osakaćenu životinju korišćene kao žive mamce, magnetofone, električne i elektronske uređaje sposobne da ubiju ili omame, izvore vještačkog svjetla, ogledala i druge zaslepljujuće uređaje, uređaje za osvjetljavanje meta, optičke uređaje za noćni lov koji se sastoji od elektronske slike, uređaja za uveličavanje ili pretvarač slike, eksploziva, mreža koje su ne-selektivne u pogledu njihovog principa ili njihovog stanja upotrebe, zamke koje su ne-selektivne u pogledu njihovog principa ili njihovog stanja upotrebe, samostrele, otrove i otrovane ili anestetičke mamce, istjerivanje gasom ili dimom, poluatوماتsko ili automatsko oružje sa magacinom koji može da drži više od dve runde municije.

³² Član 11 Direktive o staništima.

³³ Član 1 (i): "Stanje očuvanja vrste podrazumijeva zbir uticaja koji djeluju na date vrste koje mogu djelovati na dugoročnu distribuciju i brojnost njenih populacija na teritoriji pomenutoj u članu 2; Stanje očuvanja će se smatrati 'povoljnim' kada: — podaci o dinamici populacije pomenutih vrsta ukazuju na to da se ono održava na dugoročnoj osnovi kao održiva komponenta svojih prirodnih staništa, i— prirodnog raspona vrsta niti se smanjuje niti postoji vjerovatnoća da će se smanjiti u doglednoj budućnosti, i— kada postoji, i kada će vjerovatno i dalje postojati, dovoljno veliko stanište za održavanje populacija na dugoročnoj osnovi."

³⁴ Životinjske i biljne vrste od interesa za EU čije očuvanje zahtijeva određivanje posebnih područja za očuvanje staništa.

³⁵ Životinjske i biljne vrste od interesa za EU kojima je potrebna stroga zaštita.

³⁶ Životinjske i biljne vrste od interesa za EU, čije uzimanje iz prirode i čija eksploatacija može biti predmet mera za gazdovanje.

³⁷ Sud pravde EU 20.oktobar 2005, Slučaj C-6/04

opstanak vrste divljači ugrožen. Treba izvršiti izmjenu i dopunu ovih odredbi u skladu sa zahtjevima Direktive o staništima. Neke od vrsta na listi lovljenih vrsta Zakona o lovstvu Crne Gore nalaze se na listama aneksa Direktive o staništima (zlatni šakal, sivi vuk, kuna zlatica, tvor, divokoza i mrki medved), uključujući dvije vrste takođe označene kao prioritete vrste (mrki medved i sivi vuk). (Vidjeti Prilog I iste radi uvida u listu vrsta sisara iz sadašnjih zakonih propisa o lovstvu Crne Gore u odnosu na anekse Direktive o staništima.) Pri provjeri liste životinja, savjetujemo da se ima u vidu da je povoljno stanje očuvanja svih životinjskih vrsta krajnji cilj i da možda postoje i druge životinjske vrste na teritoriji Crne Gore koje mogu dovesti do izmjene i dopune direktiva po pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji.

Životinjske vrste koje moraju biti predmet posebne zaštite (strogog režima zaštite) iz Direktive o staništima, Aneks IVa, moraće biti isključene iz opšteg lovnog režima. Najčešće je bolje obuhvatiti ove vrste zakonskim propisima o očuvanju prirode i, ukoliko se smatra za potrebno, mora doći do uklanjanja ovih vrsta kao derogacija zahtjeva za zaštitom, što može biti dozvoljeno samo ukoliko se ispune svi ranije pomenuti uslovi iz člana 16 Direktive o staništima (isto se odnosi na ulov ptica i član 9 Direktive o pticama). Na primjer, kada se Hrvatska pridružila Evropskoj uniji bilo je snažnih inicijativa da se mrki medved zadrži kao vrsta koja se lovi, ali pošto medvedi nemaju takav status ni u jednoj od država članica, Hrvatska je bila obavezna da ga uključi u zaštićene vrste.

Takođe smo primjetili da evroazijski ris (*Lynx lynx*) nedostaje na listi vrsta iz Zakona o lovstvu, bilo kao lovna ili zaštićena vrsta. Prema našem saznanju, prisutan je nedostatak sistematskog praćenja evroazijskog risa u Crnoj Gori, i zbog toga u ovom trenutku ne može biti urađena odgovarajuća procjena stanja njegove populacije, rasprostranjenosti ili pak prisustva. Pošto postoji nezanemariva vjerovatnoća njegovog sadašnjeg i budućeg prisustva u Crnoj Gori, i imajući u vidu njegovo kritično stanje ugroženosti, svesrdno preporučujemo da se evroazijski ris obuhvati nacionalnim zakonskim propisima, uprkos trenutnom nedostatku neposrednih dokaza o njegovom prisustvu. Predlažemo sličan pristup i kod drugih vrsta koje su u lokalnim okvirima kritički ugrožene i za koje nedostaje sistematsko praćenje koje bi omogućilo realnu procjenu njegovog prisustva i stanja (npr. *Alectoris graeca*).

Što se tiče ulova sivog vuka (*Canis lupus*), preporučujemo preduzimanje određenih mjera radi sprečavanja nekih najvažnijih negativnih pratećih posledica lova na ovu vrstu koje bi mogle ugroziti njeno povoljno stanje očuvanja (npr. destabilizaciju strukture čopora, što može dovesti do većeg pustošenja stoke, hibridizacije sa psima, ukrštanja u srodstvu, abnormalnog ponašanja itd.). Preporučujemo da se promoviše uklanjanje mladih (ne-priplodnih) jedinki i spriječi suviše uklanjanje priplodnih (alpha) jedinki. Na primjer, u Sloveniji se minimalan procenat mladih životinja (mladunci i jednogodišnjaci) utvrđuje u kvoti i selekcionu ulov (škartiranje) se ranije završava ako se kvota odraslih ispuni. Usled produžene materinske brige kod ove vrste, takođe preporučujemo da se sa letalnim uklanjanjem odraslih vukova ne počne prije 1. oktobra (trenutno 1. septembra) da bi se spriječila smrt priplodnih jedinki u vremenskom periodu kada su mladunci manje mobilni i zavisni od hrane koju im donose odrasli. Lovni period takođe ne bi trebalo da traje duže od kraja januara (31. januara) da bi se smanjila vjerovatnoća ubijanja priplodnih (alfa)

vukova u ranom reproduktivnom periodu (što može rezultirati većom vjerovatnoćom ukrštanja u srodstvu i hibridizacije sa psima; za dalje opise vidjeti Jerina i drugi 2014.³⁸ i obuhvaćene izvore).

Što se tiče ulova mrkog medveda (*Ursus arctos*), preporučujemo da se utvrdi brojna struktura životina koje se mogu loviti. Na primer, u Sloveniji se lovna kvota za medvede propisuje na osnovu 3 kategorije telesne mase: <100 kg (najmanje 75% propisanog odstrijela), 100–150 kg (maksimalno 15% odstrijela), and >150 kg (maksimalno 10% odstrijela). Na taj način se oponašaju šeme prirodne smrtnosti i sprečava prekomjerno uklanjanje odraslih, dominantnih mužjaka (povećana smrtnost odraslih mužjaka može na primjer povećati stopu čedomorstva).

2.2.2.1 Lovne sezone; polna i starosna struktura životinja za ulov

Izuzev ptica (videti poglavlje 2.2.1.2), ne postoji opšta lovna regulativa na nivou EU. Međutim, postoje opšte preporuke koje predlažu da lovne sezone za sve lovne životinjske vrste treba da poštuju biološke sezonske cikluse životinjskih vrsta i “univerzalne etičke standarde” (vidjeti Apollonio i drugi, 2011.g.³⁹ za kopitare). Lovna sezona za određene životinjske vrste treba da izbjegava periode kada su one najranjivije, naročito njihovu sezonu razmnožavanja: period parenja, perioda prije rađanja (kasni period razvoja embriona) i perioda posle rađanja kada priplod može biti zavisn od majke. U lovnoj praksi skoro svih evropskih zemalja, posebno u slučaju ženki divljih kopitara, lovne sezone su izvan pred- i post-porođajnog perioda (Apollonio i drugi, 2011.). Za potrebe ove analize razmotrili smo lovne sezone za kopitare i sve druge evropske vrste koje se obično love (nismo dobili podatke o nekim vrstama koje se obično ne love). Lovne sezone u Crnoj Gori obično odgovaraju lovnim sezonama u drugim zemljama i često su kraće. Po pitanju razmatranja reproduktivnih ciklusa sisara i etičkih standarda za lovne sezone, vjerujemo da je Zakon o lovstvu Crne Gore verovatno usaglašen za većinu vrsta (ali treba pogledati poglavlje 2.2.1.2 za ptice; i poglavlje “Usaglašenost sadašnjih zakonskih propisa u Crnoj Gori sa Direktivom o staništima” za vukove).

Međutim, postoje izvjesna očigledna odstupanja sadašnjih lovnih sezona u Crnoj Gori od lovnih sezona u većini drugih evropskih zemalja. 1.) Lovne sezone nekih životinjskih vrsta, posebno divljih kopitara, su znatno kraće u odnosu na veliku većinu evropskih zemalja. Od 24 evropskih zemalja/regiona samo jedna zemlja (Norveška) ima kraću lovnu sezonu za crvenog jelena (mužjake) u odnosu na Crnu Goru (tri meseca; 1.10.–31.12.) i jedini Apeninski region Italije ima kraću lovnu sezonu za srnu (mužjake) u odnosu na Crnu Goru (1.6 -31.7.). Lovne sezone za divokožu (1.10.–31.12.) i za divlju svinju (1.10. – 31.1.) su u Crnoj Gori kraće nego u većini evropskih zemalja (za pregled, videti Apollonio i drugi 2011.). 2.) U svakoj od 24 razmotrene evropske zemlje (Apollonio i drugi 2011.) takođe se utvrđuju lovne sezone za ženke i priplod crvenog jelena, srne i divokože, dok su te dvije kategorije zaštićene lovostajem u Crnoj Gori. Raskorak vjerovatno potiče iz razlike u ciljevima gazdovanja; u većini zemalja EU glavni cilj

³⁸ Jerina, K., Krofel, M., Jančar, T. 2014. Pregled učinov odstrela volkov v Sloveniji in presoja skladnosti odstrela z določili Habitatske direktive.. – Varstvo narave, 27: 51-71

³⁹ Apollonio M., Putman R., Grignolio S., Bartos L. 2011. Lovne sezone u odnosu na sezone biološkog razmnožavanja i implikacije na kontrolu ili regulaciju populacija kopitara. U: Gazdovanje kopitarima u Evropi. Problemi i praksa. Putman R., Apollonio M., Andersen R. (izd.). New York, Cambridge University Press, str.80-105

gazdovanja je održati brojno stanje populacije kopitara ili čak smanjiti obim populacije ili rasprostranjenosti (Apollonio i drugi 2010.⁴⁰; Putman i drugi 2011.⁴¹); u Crnoj Gori cilj za većinu vrsta u većini regiona je povećati brojno stanje njihove populacije (*Program razvoja lovstva*). U datom kontekstu, zaštita ženki i priploda ima smisla. Uzimajući u obzir niske lovne kvote mužjaka (npr. za srnu je dozvoljen odstrijel do 2,5 % od ukupnog procijenjenog brojnog stanja populacije; *Program razvoja lovstva*), nema opasnosti od štetnog djelovanja ekstremno (neprirodno) lažno predstavljene polne i starosne strukture populacija. Međutim, čim se postigne ciljno brojno stanje populacije i lovne kvote za mužjake koje bi se povećale dok bi ženke i priplod još uvek bili zaštićeni i to bi se negativno odrazilo na strukturu populacije. Prema tome, zaštita ženki i priploda divljih kopitara “trajnom zabranom lova” kako je navedeno u Zakonu o lovstvu (član 36), nije optimalno rešenje pošto se zakon teško mijenja. Zbog toga preporučujemo da zaštita ženki i priploda (kada je potrebna) ne bi trebalo regulisati zakonom, već izvršnom uredbom.

Još jedan neobičan aranžman u lovnim zakonskim propisima Crne Gore je lovna sezona za mužjake srndaće (1.6. – 31.7.). Ako se datum lovstaja određuje tako da se delimično izbjegne doba parenja (druga polovina) to nije u skladu sa ekologijom vrsta ili sa uobičajenom praksom u drugim evropskim zemljama. U nastojanju da se ulov ograniči na samo jedan dio doba parenja, uputno je da se životinje zaštite u prvoj polovini doba parenja a ne u drugoj. Naime, rano začecje i shodno tome rano rođenje daju veću šansu za opstanak mladunaca. Osim toga, obično su najkompetitivniji, snažniji mužjaci aktivniji na početku doba parenja (Apollonio, 2011). Ograničavanje lovne sezone na samo drugu polovinu doba trebalo bi tako da doprinese većoj održivosti populacije. Među evropskim zemljama samo Španija štiti mužjake srndaće u drugoj polovini doba parenja (lovna sezona: sredina aprila– 31.7.). Potpuno izbjegavanje perioda parenja srna je obezbjeđeno tokom lovne sezone u Danskoj (16.5. – 15.7. i 1.10. – 15.1.), dok je ulov ograničen samo na drugu polovinu doba parenja u alpskom dijelu Italije (1.9. – 7.12.), apeninskom dijelu Italije (1.8. or 15.8. – 30.9.) i u Norveškoj (10.8. – 23.12.). Lovne sezone za mužjake srndaće u drugim evropskim zemljama ne izbjegavaju doba parenja (Apollonio, 2011.) uopšte. Uzimajući u obzir dobijenu informaciju, preporučujemo pomjeranje lovne sezone za mužjake srndaće u Crnoj Gori na kasniju sezonu, koja bi počela na primjer 1.8. ili kasnije.

2.2.1.4 Lov na lokacijama Natura 2000

Stanje usaglašenosti zakona o lovstvu Crne Gore sa Direktivom o staništima u pogledu procjena i dozvola za lovne planove na lokacijama Natura 2000 je slična kao po pitanju usaglašenosti sa Direktivom o pticama (videti poglavlje 2.2.1.4).

⁴⁰ Apollonio M., Andersen R., Putman R. 2010. Evropski kopitari i njihovo gazdovanje u 21.veku. New York, Cambridge University Press, str. 618

⁴¹ Putman R., Apollonio M., Andersen R. 2011. Gazdovanje kopitarima u Evropi. Problemi i praksa. New York, Cambridge University Press, str.410

2.2.3 Regulatorna o trgovini životinjama

Evropska unija primjenjuje odredbe Konvencije o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (CITES) na osnovu Uredbe Saveta (EC) br. 338/97 od 9. decembra 1996. godine o zaštiti vrsta divlje faune i flore regulisanjem trgovine istim⁴² i primjenom Uredbe Evropske komisije (EC) br. 865/2006.⁴³ Za lovce je važan pravilnik (određene odredbe) o uvozu u ili izvozu iz EU lovačkih trofeja. Trenutno, stanovnici EU, koji prvi put donesu u EU primerak lovačkog trofeja iz Aneksa B, samo treba da pokažu na carini izvoznu dozvolu CITES za treće zemlje. Ali EU razmatra moguću reviziju zakonskih propisa, naročito o uvođenju uslova za uvozne dozvole za prvo unošenje lovačkih trofeja, bar za neke selektovane vrste iz Aneks B.⁴⁴

Trgovina pticama i njihovim djelovima tela je takođe regulisana Direktivom o pticama, koja navodi da za sve ptičje vrste države članice “zabranjuju prodaju, transport radi prodaje, držanje radi prodaje i ponudu za prodaju i ponudu živih ili mrtvih ptica i odmah prepoznatljivih delova ili derivate takvih ptica” (član 6). Odstupanje od ovog propisa je moguće samo za vrste na listi Aneksa III direktive, ukoliko su ptice ubijene na zakonit način. Aneks III se deli na tri dijela. Dio A daje listu vrsta za koje nije potrebna posebna dozvola, a dio B daje listu vrsta za koje je dozvoljena prodaja samo uz posebnu dozvolu i posle konsultacije sa Evropskom komisijom.

Među vrstama koje se trenutno love u Crnoj Gori postoji 9 vrsta za koje prodaja nije dozvoljena ni pod kojim uslovima (tj. one nisu na listi aneksa III): *Alectoris graeca*, *Anas strepera*, *Columba livia*, *Corvus cornix*, *Coturnix coturnix*, *Garrulus glandarius*, *Pica pica*, *Streptopelia decaocto* i *Streptopelia turtur*. Nema ograničenja u pogledu trgovine trima vrstama (tj. onim sa liste dijela A Aneksa III): *Anas platyrhynchos*, *Columba palumbus* i *Phasianus* sp. Ostatak vrsti koje se trenutno love u Crnoj Gori nalazi se na listi dela B Aneksa III i prema tome njihova prodaja je dozvoljena samo uz posebnu dozvolu i konsultaciju sa Evropskom komisijom (vidjeti takođe prilog see II).

Sadašnjim zakonskim propisima o lovstvu u Crnoj Gori nedostaju odredbe koje regulišu prodaju ptica ili njihovih djelova. Prema tome, ove odredbe treba obuhvatiti ili zakonom o lovstvu ili zakonom o zaštiti prirode ili njihovim izvršnim aktima. Na primer, u Sloveniji su ove odredbe obuhvaćene aktom o zaštiti divlje prirode (član 13)⁴⁵.

2.2.4 Dozvoljene lovne metode

Godine 1991. donijeta je Uredba o zamkama⁴⁶. Ona zabranjuje upotrebu nožnih zamki u EU.⁴⁷ Ona takođe zabranjuje unošenje u EU kože i krzna za preradu i prerađenih proizvoda određenih

⁴² Službeni list L 61/1, 1997.

⁴³ Uredba Evropske komisije koja propisuje detaljna pravila vezano za primjenu Uredbe Evropskog savjeta (EC) No 338/97 o zaštiti vrsta divlje faune i flore regulisanjem trgovine istim, OJ L 166/1, 19. 6. 2006.

⁴⁴ Više o: <http://ec.europa.eu/environment/cites/pdf/EU%20information-hunting-trophies.pdf>.

⁴⁵ Uredba o zavarovanih prosto živećih živalskih vrstah <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED2386>

⁴⁶ Uredba Evropskog ekonomskog savjeta (EEC) br. 3254/91 od 4. novembra 1991.g. koja zabranjuje upotrebu nožnih zamki u EU i unos u EU krzna i kože za preradu i gotovih proizvoda od određenih divljih životinjskih vrsta koje potiču iz zemalja gdje se

vrsta divljih životinja the EU⁴⁸ koji potiču iz zemalja gdje se navedene životinje love putem nožnih zamki ili drugih metoda postavljanja zamki koje nisu u skladu sa međunarodnim standardima o humanim standardima postavljanja zamki. Komisija objavljuje u Službenom listu Evropskih zajednica spisak zemalja za koje je utvrđeno da ispunjavaju uslove koji obezbjeđuju humane standarde postavljanja zamki.⁴⁹

Crnogorski zakon o lovstvu reguliše dozvoljene i zabranjene lovne metode i druge uslove koji se odnose na lovne metode. Propisi koji se odnose na upotrebu pušaka i municije dodatno su specificirani posebnom izvršnom uredbom (*Pravilnik o vrsti i jačini lovačkog oružja*), Službeni list br. 76/09).

U tabeli 1 dajemo poređenja propisa u vezi korišćenja puške i municije za lov različitih vrsta divljači u Crnoj Gori sa propisima Slovenije. Propisi su uglavnom slični (minimalni prečnik metka, minimalna težina metka, minimalna udarna energija 100 m) a u većini slučajeva ograničenja su rigoroznija u Crnoj Gori nego u Sloveniji. Pored propisa u Sloveniji, Crna Gora je takođe propisala maksimalno dozvoljen domet nišana.

Tabela 1: Poređenje restrikcija za puške i municiju za ulov različitih vrsta divljači u Crnoj Gori (CG) i Sloveniji (SLO). Zelenom bojom osjenčene restrikcije su rigoroznije u Crnoj Gori a crvenom bojom osječene restrikcije su rigoroznije u Sloveniji.

Vrste divljači	Min. prečnik metka (mm)		Min.težina metka (gram)		Min. udarna energija na 100 m		Maks. Dozvoljen domet nišana	
	CG	SLO	CG	SLO	CG	SLO	CG	SLO
Mrki medved	7,0	7,0	11,5	11,0	3500	3000	100	/
Crveni jelen, jelen lopatar, divlja svinja	7,0	6,5	8,2	9,0	2500	2500	150	/
Divokoza, muflon, vuk	6,0	6,0	4,8	6,0	2000	1800	200	/
Srna	6,0	5,6	4,8	3,2	2000	1000	200	/

Slično Sloveniji, u Crnoj Gori je dozvoljeno odstrijel sitnije divljači iz sačmare. Međutim, u Sloveniji nisu propisana nikakva ograničenja u pogledu veličine ili maksimalnog dometa nišana, dok su u Crnoj Gori takva ograničenja strogo propisana za pojedine grupe ili sitnije vrste divljači. Prema tome, restrikcije u pogledu korišćenja sačmara i municije u Crnoj Gori su mnogo rigoroznije nego u Sloveniji i u mnogim drugim evropskim zemljama.

Imajući u vidu stroge propise i zabranu korišćenja bilo kojih sredstava za masovno ubijanje, po našem mišljenju zakonska osnova u Crnoj Gori propisno obezbjeđuje dobrobit životinja koje se love i sprečava nepotrebne mere surovosti. Mi, međutim, ne raspolažemo informacijom o tome u

one hvataju putem nožnih zamki ili metoda postavljanja zamki koje nisu u skladu sa humanim standardima postavljanja zamki (OJ L 308 , 09. 1. 1991, p.1).

⁴⁷ Vidjeti član 2 Uredbe.

⁴⁸ Aneks i Aneks II.

⁴⁹ Vidjeti član 3 Uredbe.

kojoj mjeri se poštuju ove restrikcije nadležnih organa, što predstavlja ključni dio u postizanju životinjske dobrobiti.

2.2.5 Kvalitet podataka u gazdovanju sa divljači

2.2.5.1 Metod popisa

U praksi, selekcionu ulov (škartiranje) je često glavna direktna mjera gazdovanja za većinu vrsta divljači. Ona se koristi za usmjeravanje brojnosti i gustine populacije ka željenom cilju. Za dobro planiranje selektivnog ulova (škartiranja) često su potrebni podaci o populacionim procesima i parametrima (npr. brojnost populacije, natalitet). Ogroman broj različitih metoda je razvijen za procjenu ovih podataka (za pregled kopitara: Apollonio i drugi 2010.⁵⁰). Tendencija u praksi je da se usvoji metod koji daje najpouzdanije procjene u svjetlu datih postojećih ciljeva gazdovanja, raspoloživih finansijskih sredstava, i specifičnog staništa. Dakle nije iznenađujuće da na ovom polju nema zajedničkih opštih standarda na nivou EU i da se koriste širom kontinenta mnoge različite metode, ponekad čak u istoj zemlji (Morellet, 2011.⁵¹). Opšte uzev, zahtjevi u pogledu izdržljivosti i tačnosti korišćene metode znatno su strožiji za vrste zaštićene direktivama o staništima i pticama u poređenju sa vrstama koje se obično svrstavaju kao vrste divljači. Zakonski propisi Crne Gore o lovstvu utvrđuju metode praćenja u vidu preporuka, posebno za krupnu divljač (kopitari i veliki mesojedi) i sitnu divljač, sa nizom mogućih metoda dozvoljenih za svaku grupu⁵². Zakon propisuje da nosilac lovnih prava sprovodi nadzor nad vrstama divljači, ali ne utvrđuje metodu popisa pojedinačnih vrsta. Odluka o vrsti nadzora je prema tome diskreciono pravo nadležnog menadžera i čak se može mijenjati tokom godina. Po našem mišljenju, kao što je dolje opisano, ovo rešenje nije primjereno i treba ga mijenjati. Činjenica je da je svaka metoda podložna greškama (šumovi i odstupanja). Studije iz raznih djelova svijeta pokazuju metode direktne opservacije mogu pogrešno procijeniti brojnost populacije za višestruki broj faktora. U Danskoj, na primjer, broj srna je procijenjen direktnim posmatranjem u ograđenom lovištu i populacija je naknadno istrijebljena na tom području. Ustanovljeno je da su direktna posmatranja potcijenila populaciju za faktor tri. (Andersen, 1953.)⁵³. Ipak, direktno posmatranje ostaje jedno od najčešće korišćenih metoda popisa među lovcima. Zbog protivrječnosti kod primjenjenih metoda u pogledu prostora i vremena, ustanovljene razlike po pitanju brojnosti populacije mogu dakle biti samo proizvod promjene metodologije i ne moraju odražavati promjene u populaciji. Preporučeni metod popisa velike divljači u Crnoj Gori je “posmatranje, nadziranje i brojanje tokom cijele lovne godine”. To je veoma nejasno definisan, nesistematičan popisni metod. Čak su se i neki sistematični metodi pokazali netačnim i teško je povjerovati da bi takav nesistematičan

⁵⁰ Apollonio M., Andersen R., Putman R. 2010. Evropski kopitari i njihovo gazdovanje u 21. vijeku. New York, Cambridge University Press, str. 618.

⁵¹ Morellet N., Klein F., Solberg E., Andersen R. 2011. Popis i gazdovanje populacijama kopitara u Evropi. U: Gazdovanje kopitarima The census and Europe. Problemi i praksa. Putman R., Apollonio M., Andersen R. (ed.). New York, Cambridge University Press, 106-143.

⁵² Pravilnik o sadržini i načinu izrade lovne osnove, Službeni list br. 53/11; Program razvoja lovstva.

⁵³ Andersen J. 1953. Analiza populacije danske srne zasnovane na istrebljenju cjelokupnog fonda. Danish Rev. Game Biol., 2: 127-155.

metod, koji podstiče lovce da daju svoje približne procjene, mogao biti dovoljno tačan da utvrdi brojnost populacije sa bilo kakvom pouzdanom tačnošću (videti u nastavku konkretne preporuke).

Drugi problem kod praćenja divljači u Crnoj Gori je nadzor. Zakonodavstvo obezbjeđuje potencijalnu kontrolu kvaliteta prikupljenih podataka, ali nejasno je da li i koliko se često primjenjuje. Ukoliko je gazdovanje zasnovano na podacima lovaca, još je važnije provoditi nadzor prikupljenih podataka, zbog toga što lovci mogu podešavati podatke prema svojim potrebama (podržavati svoje ciljeve).

Cilj gazdovanja sa divljači u Crnoj Gori je bar formalno dobrim dijelom određen položajem staništa– procjene ekološke nosivosti (*bonificiranje*). Pretpostavka da se može propisno proračunati nosivost u smislu maksimalnog broja životinja koju prirodna sredina može održati je veoma sporna. Ekološka nosivost zavisi od skupa ekoloških faktora (i njihovog međusobnog djelovanja) koji mogu varirati od godine do godine (npr. vremenske prilike) i ne mogu se nikako proračunati kao prosta matematička jednačina sa nedovoljno ekoloških faktora kao promjenljivih. Iskustva iz proteklog gazdovanja iz 1960-tih i 1970-tih u Sloveniji su to dokazala, a nedavno sprovedena istraživanja u Sloveniji (Jerina i drugi 2013.⁵⁴) su dodatno potvrdila nesposobnost da se propisno utvrdi nosivost za divlje kopitare. Koncept rangiranja lovišta u cilju utvrđivanja ciljeva gazdovanja je prevaziđen i često potpuno beskoristan, a u nekim slučajevima čak i štetan (može primorati menadžere na pronevjeru podataka; npr. u Hrvatskoj). Zbog toga je sve češća primjena koncepta adaptivnog gazdovanja, koji se često zasniva na praćenju indikatora gustine/brojnosti populacija divljači, indikatora vitalnosti (npr. indeksa tjelesne mase), i indikatora ekološkog uticaja (npr. šteta za poljoprivredno zemljište, skidanje izdanaka drveća, itd.) (vidjeti npr. Morrellet i drugi 2007.⁵⁵).

2.2.5.2 Izvještavanje o statističkim podacima o selekcionom ulovu

U Crnoj Gori lovci su dužni da vode i prijavljuju podatke o odstrijelu životinja kao i o pronađenim mrtvim životinjama (u posebnim knjigama evidencije/registrima; Pravilnik o vođenju podataka (*Pravilnik o sadržaju knjige evidencija*), Službeni list br. 52/08). Podaci o svakoj uklonjenoj životinji moraju biti brzo evidentirani (u roku od 3 dana). Po isteku lovne godine o sadržini knjige evidencije moraju biti obavješteni nadležni organi. Slični sistemi evidencije i izvještavanja o lovačkim torbama primenjuju se u većini evropskih zemalja. Pored toga, visok nivo detalja u evidenciji Crne Gore uporediv je sa samo nekoliko evropskih zemalja, kao što su Austrija, Mađarska, Slovenija, Hrvatska i Norveška (Putman, 2008; Putman 2011.).

Međutim, tačnost prikupljenih podataka mogao bi biti sporan, pošto se čini da je teško uspostaviti kontrolu (a to ne predstavlja izuzetak u Evropi; Putman, 2011.). U Sloveniji ovo pitanje je dijelom riješeno u pogledu divljih kopitara: za svaku škartiranu jedinku mora se uzeti donja lijeva čeljust kao dokaz škartiranja; po isteku lovne godine direktori upravnih oblasti moraju dostaviti

⁵⁴ Jerina K., Stergar M., Pokorny B., Jelenko I., Miklavčič V., Bartol M., Marolt J. Določitev najbolj primernih kazalnikov za spremljanje stanja populacij divjadi in njihovega okolja pri adaptivnem upravljanju: zaključno poročilo projekta CRP V4-1146. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire; Velenje: Erico, 2013. str.24

⁵⁵ Morellet, N., J. M. Gaillard, A. J. M. Hewison, P. Ballon, Y. Boscardin, P. Duncan, F. Klein, i D. Maillard. 2007. Indikatori ekološke promjene: novi instrumenti za gazdovanje populacijama velikih biljojeda. *Časopis primenjene ekologije* 44: str.634–643

sakupljene čeljusti nadležnim organima (koji su istovremeno odgovorni za planove gazdovanja sa divljači). Čeljusti takođe služe za kontrolu prijavljene starosti životinja i potencijalno čak i kao izvor genetskog materijala za provjeru pola uklonjenih životinja u slučaju sumnje na lažno izvještavanje. Takav 'sistem kontrole' je posebno koristan tamo gdje je cilj gazdovanja da se kontroliše brojnost populacije životinja za ulov i gde su lovci dužni da ispune propisane kvote. U sadašnjoj situaciji u Crnoj Gori, gdje su ciljevi gazdovanja uglavnom orijentisani na povećanje brojnosti populacije, takva kontrola vjerovatno nije značajna, ali bi to mogla postati čim se promjene ciljevi gazdovanja.

2.2.7 Prostorne jedinice za gazdovanje sa divljači

Sistemi gazdovanja u evropskim zemljama su dobrim dijelom određeni vlasništvom divljači. U tom pogledu, Crna Gora pripada grupi evropskih zemalja gde je divljač u državnoj svojini i gdje država dodjeljuje gazdovanje lovačkim udruženjima koja gazduju sa divljači unutar oblasti gazdovanja sa divljači (lovišta). Ove grupe obuhvataju Švajcarsku (dijelom), Poljsku, Rumuniju, Sloveniju, Hrvatsku, Portugal (Apollonio i drugi 2010; Putman, 2011.). Poređenje sa Portugalom možda nema smisla zbog različitog kulturnog zaleđa. Minimalna veličina oblasti gazdovanja sa divljači znatno varira čak i između tih zemalja, od 820 ha (prosječna veličina oblasti u Švajcarskoj) do 5000-10000 ha u Rumuniji (u zavisnosti od vrste terena). U Hrvatskoj, Sloveniji i Poljskoj minimalne veličine oblasti su 1000 ha, 2000 ha odnosno 3000 ha (Apollonio i drugi 2010.). Minimalna veličina od 3000 ha u Crnoj Gori je dakle uporediva sa drugim zemljama i takođe je ekološki razumna, imajući u vidu male gustine divljači. Obično zemlje takođe imaju velike regione gazdovanja sa divljači (regionalne). Regioni su raznih veličina i obično se sastoje od nekoliko desetina lovišta. To mogu biti administrativne jedinice (kao što su opštine, kantoni) ili ad hoc ekološke jedinice (kao na primjer u Sloveniji). Zakonski propisi o lovstvu u Crnoj Gori definišu pet regionalnih okruga gazdovanja sa divljači, zasnovanih na ekološkim karakteristikama i uzimajući u obzir sastav vrsta divljači. Na osnovu poređenja sa drugim evropskim zemljama i na osnovu ekoloških principa i racionalnosti, zaključujemo da su sadašnje prostorne jedinice pogodne za gazdovanje sa divljači u Crnoj Gori.

2.2.8 Prostorna i vremenska hijerarhija planiranja

Zakonski propisi o lovstvu u Crnoj Gori utvrđuju dvije etape planiranja: 10-godišnje za regione gazdovanja iz Programa razvoja lovstva koje je donijela vlada, i 10-godišnje lovne programe i godišnje planove za lokalna lovišta koje su priredili lovci (nosioci lovnih prava). Zakon utvrđuje da godišnji planovi moraju biti u saglasnosti sa 10-godišnjim planovima i drugom planskom dokumentacijom (npr. šumarski planovi). Međutim, nije jasno kako je ova dokumentacija koordinisana u praksi. Pošto nema pokroviteljskog koordinacionog tijela opremljenog stručnjacima, mala je vjerovatnoća da lovci (nosioci lovačkih prava) mogu sami da suštinski (ne samo administrativno) svrstaju svoje planove sa planovima na hijerarhijski višem nivou. Veze između nivoa prostornog i vremenskog planiranja dakle nisu u potpunosti ostvarene.

Crnogosko zakonodavstvo o lovstvu dodjeljuje bitan opseg prava i obaveza u pogledu planiranja nosiocima lovačkih prava (lovcima), koji donose 10-godišnje programe i godišnje planove gazdovanja lovištima. To može dovesti do sukoba interesa, slabe zastupljenosti interesa akcionara i interesnih grupa (npr. vlasnika zemljišta, nevladinih organizacija) i zbog toga je u protivrječnosti sa vrhunskim ciljem Zakona o lovstvu, koji definiše vrste divljači kao opšte dobro. Čak i da nedostaju lovački planovi, uvijek će biti otezanja i dvoumljenja oko njihove kredibilitnosti i naklonosti. Mi prema tome predlažemo da se poveća uloga vladinih organizacija u donošenju lovačkih planova.

2.2.9 Javno učešće u gazdovanju sa divljači (poštovanje Arhuske konvencije)

U skladu sa Arhuskom konvencijom, postupci za usvajanje strateških planova ili izvršne regulative treba da obuhvate javno učešće. Postupci po pitanju javnog učešća treba da budu transparentni i zakonom ustanovljeni. Program razvoja lovstva je glavni strateški plan gazdovanja sa divljači u Crnoj Gori. Primjetili smo da zakonski propisi (članovi 6 i 23 Zakona o lovstvu) ne predviđaju javno učešće u procesu usvajanja programa (opšte i stručne javnosti i nevladinih organizacija). Program treba javno objaviti i treba predvidjeti najmanje 30 dana za javnu konsultaciju (poželjno je više). Pored toga, opis procesa koordinacije strateške dokumentacije za šumarstvo i poljoprivredu je slab: proces koordinacije svih pomenutih dokumenata nije jasan i prema tome nije transparentan. Nije jasno kako se vrši koordinacija i ko je uključen, niti je jasan korišćen postupak. U Sloveniji, na primer, član 9 Zakona o šumama⁵⁶ propisuje da plan gazdovanja šumama takođe obuhvati i plan gazdovanja sa divljači i da oba dokumenta budu donijeta istovremeno i da budu usklađena. Takođe je predviđena javna rasprava o nacrtu plana. Takođe treba imati u vidu da za neke planove treba uraditi stratešku procjenu životne sredine u skladu sa SEA direktivom 2001/42/EC – ovo treba regulisati zakonom o opštoj zaštiti životne sredine.

Član 30 propisuje da nadležno ministarstvo treba da donese uredbu o sadržini i postupku donošenja ovog dokumenta i javnom učešću. To se sprovodi izvršnom uredbom, odnosno Pravilnikom o sadržini i načinu izrade lovne osnove, učešću zainteresovanih u postupku njenog donošenja, kao i rokovima za njeno donošenje / Sl. list CG br. 53/11 / Javno učešće se pominje u članu 23, koji niti je jasan niti precizan. Namjera javog saopštenja je da informacija dođe do ciljne publike. U Sloveniji koristimo termin “objavljivanje na lokalno normalan/uobičajen način”. Saopštenje na Internetu treba preciznije definisati. Pored toga, saopštenje u publikaciji koja se distribuira u Crnoj Gori treba preciznije definisati (npr. publikacija, koja se distribuira na cijelom području Crne Gore.). Prekomjerno uopštena definicija javnog saopštenja može dovesti do zloupotrebe, kako je na primer zapaženo u nekim slučajevima prostornog planiranja u Sloveniji.

Pošto ima mnogo izvršnih propisa koji potiču iz Zakona o lovstvu, veoma je važno da ovi propisi idu na javnu raspravu prije njihovog usvajanja. Donošenje propisa koji utiču na životnu sredinu

⁵⁶ Službeni list br. 30/93, 56/99 - ZON, NPB1, 67/02, NPB2, 110/02 - ZGO-1, 115/06 - ORZG40, 110/07, NPB3, 106/10, NPB4, 63/13, NPB5, 101/13 - ZDavNepr, NPB6, 17/14 in NPB7 – poslednja verzija na <http://pisrs.si/Pis.web/pregledNpb?idPredpisa=ZAKO6818&idPredpisaChng=ZAKO270>

treba da bude jasno, transparentno i treba da uključi učešće opšte i stručne javnosti i nezavisnih vladinih organizacija (NVO). Ukoliko takav propis već postoji u zakonu o opštoj zaštiti životne sredine, nema potrebe za regulisanjem javnog učešća Zakonom o lovstvu. U Sloveniji ne postoji poseban član o javnom učešću u procesu usvajanja propisa koji utiču na životnu sredinu (član 34a Zakona o zaštiti životne sredine; vidjeti Prilog III istog)

2.2.10 Sistem naknade štete, razmatranje štete koju je nanijela divljač i ekološki uticaj gazdovanja sa divljači

Šteta za poljoprivredno zemljište, domaće životinje i šume (npr. skidanje kore i izdanaka drveća koje se obnavlja) izazvano vrstama divljači je često goruće pitanje lovnih sistema gde je vlasništvo zemlje odvojeno od lovačkih prava (kao što je slučaj u Crnoj Gori). U mnogim zemljama, šteta podstiče stalne sukobe između lovaca (uključujući i državu) i vlasnika zemljišta i može predstavljati značajno finansijsko opterećenje za vlasnike zemljišta i/ili lovce. Usporedna analiza pokazuje da nivo štete nije povezan sa vlasništvom (*res nullius vs res communis*) lovačkih prava u zemljama EU. Međutim, sagledana šteta je veća a tolerancija vlasnika zemljišta znatno niža u sistemima gde su lovačka prava odvojena od svojine zemljišta. Zaista, u Sloveniji šteta predstavlja jednu od ključnih pokretačkih snaga u naporima pojedinih vlasnika zemljišta (i političkih grupa) da promijene sistem iz *res communis* u *res nullius*.

S obzirom na sadašnju malu gustinu populacije i rasprostranjenost obično konfliktnijih bogatih vrsta divljači (npr. crveni jelen, divlja svinja) u Crnoj Gori, šteta nije gorući problem ali može biti u budućnosti. Mi prema tome savjetujemo da se ovaj problem na adekvatan način razmotri u izmjenama i dopunama zakonskih propisa. Bilo bi idealno da se pitanje štete riješi tako da vlasnici zemljišta ne budu motivisani da se izlažu šteti nanijetoj od divljači i zaštićenih vrsta (što nije uvijek slučaj; neadekvatni sistemi nadoknade podložni su zloupotrebama), ali ne treba da trpe značajne štete. U isto vrijeme, lovci moraju biti motivisani da gazduju sa divljači postavljajući sebi za cilj svođenje šteta na minimum.

U praksi se škartiranje/gazdovanje uklanjanjem često koristi kao glavno sredstvo za ublažavanje štete. Premda mogu u širokom opsegu da utiču (na dinamiku i gustinu vrsta), odstupanja u pogledu štete na lokalnom nivou su često podstaknuta drugim faktorima, uključujući obim zaštite divlje prirode, kapacitet staništa u pogledu hrane, frekvenciju i prostornu rasprostranjenost divljih životinja, itd. Djelotvorno gazdovanje štetom (i stavovima između vlasnika zemljišta i lovaca) zavisi od dobrih podataka o vrstama divljači sa kojim se gazduje (koja izaziva štetu), i od poznavanja mere u kojoj gustina utiče na štetu u poređenju sa drugim faktorima. Da bi smanjili štetu, vlasnici zemljišta često zahtijevaju veće uklanjanje, ali to je nemoguće kada su gustine male i to možda inače i ne utiče na štetu (osim ako se vrsta istrijebi, što je zabranjeno). Ovo iziskuje primjenu drugih, ne-smrtonosnih mjera. Mora se imati na umu da su direktive EU veoma stroge u pogledu smrtonosnog uklanjanja zaštićenih vrsta. Kao sredstvo smanjivanja štete, uklanjanje je opravdano samo kada nema druge (nesmrtonosne) alternative, kada se može dokazati da će uklanjanje stvarno smanjiti štetu i da uklanjanje neće ugroziti povoljno stanje očuvanja. Premda je opšte verovanje da smrtonosno uklanjanje smanjuje štetu, to se u stvarnosti često pokazalo

netačnim; u slučaju vučjeg pustošenja ovaca, na primer, pokazao se suprotan efekat (Jerina i drugi, 2014. i navedeni izvori⁵⁷).

U sistemima gde su lovačka prava odvojena od vlasništva nad zemljom, upravljanje odnosima između vlasnika zemljišta i menadžera (lovaca – nosilaca lovnih prava) zahtijeva da cijeli sistem upravljanja bude veoma transparentan, otvoren za mišljenja i zdrave inicijative interesnih grupa, i da bude potkrijepljen dobrim podacima. Štaviše, u praksi je čest slučaj da su najbolja rešenja ona koja su donijeta koncenzusom između ključnih akcionara, čak i kad stručnjaci predlažu pragmatično bolja rešenja. Zbog toga je važno da ključni akcionari učestvuju u rešavanju problema (sistem nagrađivanja, prava i obaveze vlasnika zemljišta, prava i obaveze lovaca, obim dozvoljene štete) od samog početka, dok su zakonska rešenja u izradi.

3. MANJE PRIMJEDBE NA ZAKON O LOVSTVU

U nastavku su date manje primjedbe na Zakon o lovstvu, navedene po redosledu primjenljivih zakonskih odredbi:

Opšte odredbe (prvi članovi zakona).

Drugi zakoni o lovstvu ukratko navode glavne ciljeve gazdovanja i zakonskih propisa u jednom od prvih članova (npr. očuvanje i zaštita divljači kao prirodnog bogatstva; očuvanje i povećanje biodiverziteta, pejzažne raznolikosti i stabilnosti biotičkih zajednica; sprečavanje i nadoknada štete nanijete od strane životinja i po životinje; održivo gazdovanje sa divljači), što je korisno. Savjetujemo da se u skladu s tim izvrše izmjene i dopune zakona.

Član 3

Zakoni treba da se pišu da bi što je moguće duže bili relevantni, pošto je unošenje izmjena i dopuna teško i često politički osjetljivo pitanje, naročito vezano za zakon o lovstvu. Prema tome, predlažemo da se vrste koje se love (lista), lovne sezone itd. na pragmatičan način regulišu izvršnim propisima, ne krovnim zakonom.

Lista vrsta koje se love moraće se prilagoditi direktivama o staništima i pticama po pridruživanju EU. Zaštićene vrste (npr. mrki medved, sivi vuk, evroazijski ris, zlatni šakal) obično se ne razmatraju u zakonu o lovstvu već u zakonu o zaštiti životne sredine.

Član 9

Preporučujemo da se izmjeni član 9 kako bi se omogućilo da administrativna akta (vladini propisi i ostalo) – na osnovu kriterijuma utvrđenih parlamentarnim aktom o lovstvu ili zaštiti prirode – privremeno ili generalno isključe ili ograniče lovstvo.

⁵⁷ Jerina, K., Krofel, M., Jančar, T. 2014. Pregled učinov odstrela volkov v Sloveniji in presoja skladnosti odstrela z določili Habitatne direktive.. – Varstvo narave, 27: 51-71.

Član 17

Može biti sporno da li je takva prerogativa prethodnog korisnika upravnih oblasti u skladu sa pravilnikom EU o dodjeli posebnih i ekskluzivnih prava.

Član 36 (3)

Nacionalni pravilnik o lovstvu zemalja članica EU mora uzeti u obzir da se životinjske vrste navedene na listi Aneksa V Direktive o staništima takođe moraju održati u povoljnom stanju očuvanja i da Direktiva o pticama sadrži opšti uslov za očuvanje pojedinih vrsta. Ukoliko rezultati nadzora stanja očuvanja pokažu da je to potrebno, država članica je dužna da preduzme odgovarajuće mere i stoga ovo mora da bude kriterijum koji ovlašćuje Ministarstvo i sve druge nadležne organe i nalaže im da deluju i obezbijede strožija pravila o lovstvu ili čak zabrane lov i/ili eksploataciju.

Član 36, stavovi 4 i 5

Posebne odluke Ministarstva o lovstvu moraju biti regulisane na način koji obezbjeđuju provjeru uslova za derogaciju stroge zaštite ili derogaciju u Direktivi o pticama.

U pogledu vremenskih okvira za ulov ptica, Direktiva o pticama uglavnom (a ne za ograničen broj vrsta) zahtieva da se vrsta ptica ne lovi u toku sezone gniježđenja ili u toku raznih faza reprodukcije i da se migratorne vrste ne love u toku perioda reprodukcije ili u toku njihovog povratka gnijezdilištima (videti poglavlje 2.2.1.2).

Član 37 (4)

Procedure izdavanja ovlašćenja za odstrijel ili ulov životinja kojima je potrebna stroga zaštita i ptica koje se ne love ili se love samo kada su ispunjeni uslovi, moraju obezbijediti uslove provjere za derogaciju.

Član 37 (1), Član 38, Član 45 (stav 1):

Pored brojnog stanja vrsta, “povoljno stanje očuvanja” (kako je definisano u članu 2(i) Direktive o staništima) takođe mora biti uzeto u obzir kao kriterijum koji zahtijeva strožija lovačka ograničenja.

Član 38:

Nije čak definisano kako inspektor može utvrditi da li se smanjila brojnost populacije vrste; osim praćenja od strane lovaca, zakon ne pretpostavlja prikupljanje drugih podataka.

Član 40:

Vjerovatno je nemoguće primjeniti ovaj član.

Član 41 i Član 67

Ostali uslovi iz Direktiva o pticama i staništima takođe moraju biti ispunjeni, pre svega uslov da nema zadovoljavajuće alternative.

Član 44:

Nagrade se postepeno ukidaju u modernim zakonima, posebno da bi se spriječila promocija negativnog stava u odnosu na vrstu (naročito za široko ugrožene vrste kao što je vuk). Na primjer, Bugarska je u početku isplaćivala nagrade za vukove ali je naknadno napustila tu praksu.

Član 45:

Imajući u vidu odredbe Direktive o staništima, ovaj član više neće biti dozvoljen za vrste od interesa za Evropsku uniju.

Član 32 i Član 52:

Praćenje i podaci moraju da pruže zadovoljavajuće informacije o stanju očuvanja pojedinih vrsta, posebno one na koju se primjenjuje strog režim zaštite iz Direktive o staništima i derogacija je jedino moguća ukoliko je stanje očuvanja povoljno.

Član 57:

Predlažemo da se u opšte uslove ili ograničenja ulova takođe uključe uslovi o odražavanju povoljnog stanja očuvanja kako je definisano Direktivom o staništima.

Član 58 i Član 66:

Zabranjene metode lovstva moraju se provjeriti u odnosu na opšti uslov održivog lovstva i posebne odredbe u pogledu neselektivnog hvatanja ili ubijanja i drugih zabranjenih lovačkih metoda iz Aneksa IV Direktive o pticama i Aneksa VI Direktive o staništima.

Član 66, uvučeni red 17:

Razumno je predvidjeti mjere zaštite za slučaj da planovi ne budu blagovremeno donijeti, što nije rijetka pojava kada šira javnost učestvuje u procesu odlučivanja. U Sloveniji, na primjer, dozvoljeno je škartirati 40% kvote plana iz prethodne godine za divljač (uzimajući u obzir strukturu) do donošenja novog godišnjeg lovnog plana.

Član 69:

Odredbe o trgovini moraju obuhvatati zabranu trgovine sa divljači ili/i njihovim djelovima, uzimajući u obzir da je generalno dozvoljena prodaja samo nekih zakonito uhvaćenih ptičjih vrsta (Aneks III, deo A Direktiva o pticama) ili na osnovu posebnog ovlašćenja (kada su ispunjeni uslovi i konsultovana Komisija EU; Aneks III, deo B).

Član 74, stav 3:

Biće nemoguće primjeniti ovu odredbu u praksi.

4. ZAVRŠNA PROCJENA ZAKONSKIH PROPISA

Opšte uzev, crnogorski zakonski okvir za gazdovanje sa vrstama koje se love je dobar u mnogim oblastima ili se bar zasniva na pretpostavkama. Na primjer, planiranje je hijerarhijsko i višefazno, pošto kombinuje implementacione i strateške nivoe; veličine lovišta uzimaju u obzir potrebe vrsta

divljači za velikim površinama; donošenje zakona zahtijeva prikupljanje podataka o stanju populacije vrstama sa kojima se gazduje; takođe je potrebno sistematsko prikupljanje podataka o škartiranim životinjama; i zakon sadrži višestruke mere zaštite da bi se obezbijedilo da vrste koje se love neće biti ugrožene (npr.lovne sezone, rezervati gde je lov zabranjen, zaštita reproduktivnih kategorija za vrste gdje je cilj povećati brojnost populacije).

Ipak, može se poboljšati zakonski okvir lovstva. Procjenjujemo da su glavni nedostaci sledeći:

- 1) Propisi koji utvrđuju implementaciju praćenja populacije su suviše slabi ili nekompletni; kvalitet podataka nije obezbijeđen, i postavlja se pitanje kvaliteta raspoloživih podataka o (očuvanju) stanju populacija vrsta sa kojima se gazduje
- 2) Sve glavne podatke o stanju vrsta divljači prikupljaju lovci, koji imaju preveliku ulogu u planskom gazdovanju u pogledu vrste sistema gazdovanja. Ovo je sporno zbog potencijalnog sukoba interesa
- 3) Propisano praćenje, kao i planiranje i kontrola lovstva ne obezbjeđuju adekvatno upravljanje rizikom za opasnosti koje lovstvo nameće životinjskim populacijama
- 4) Zakonski propis ne obezbjeđuje dovoljno učešće akcionara pored lovaca (na primjer, vlasnika zemljišta, NVO) u planskom upravljanju i donošenju izvršnih propisa; vjerovatno ne vode dovoljno računa o Arhuskoj konvenciji
- 5) Lista vrsta divljači nije u skladu sa propisima EU: neke vrste koje su sada obuhvaćene Zakonom o lovstvu ne bi trebalo loviti i najbolje bi bile riješene zakonom o zaštiti životne sredine
- 6) Propisan lovni režim, uključujući lovne sezone, za neke vrste, (npr.mrki medved, sivi vuk, i nekoliko vrsta ptica) nije dovoljno usklađen sa Direktivama o pticama i staništima i verovatno bi se smatrao nezakonitim u slučaju spora
- 7) Sadašnji zakon o lovstvu ne obuhvata odredbe koje bi utvrđivale procjene i dozvole za lovne planove na područjima Natura 2000
- 8) Sadašnjem zakonu o lovstvu nedostaju odredbe koje regulišu prodaju životinja i njihovih djelova
- 9) Integrisanost lokalnog 10-godišnjeg i godišnjih implementacionih planova sa strateškim planovima na okružnom nivou je nedovoljna; u strateškim planovima nemoguće je provjeriti na godišnjoj osnovi (svake godine) da li primjenjene mere stvarno ispunjavaju ciljeve, pošto nema raspoloživih podataka
- 10) Zakon potvrđuje zapažanja o apsolutnoj brojnosti i klasifikaciji ekološke nosivosti lovišta kao glavnog modela gazdovanja; ovaj model se često pokazao manje koristan, prevaziđen je i u svijetu se napušta u prilog adaptivnog pristupa gazdovanju
- 11) Propisana polna i starosna struktura uklanjanja nekih vrsta koje se love (npr.dozvola odstrijela samo trofejnih mužjaka, pri čemu se štite ženke i mladunci) mogla bi biti (ili možda već jeste) štetna u slučaju intenzivnog uklanjanja, pošto bi se to negativno odrazilo na polnu strukturu reproduktivnih životinja
- 12) Zakon o lovstvu takođe opisuje specifičan sadržaj po pitanju dinamike koji treba da bude u domenu izvršnih propisa (npr.lista vrsta divljači, polna i starosna struktura priploda), pošto je teže promijeniti zakon nego izvršne propise.

- 13) Zakon vjerovatno neprimjereno podržava koordinaciju gazdovanja divljim životinjama sa drugim resorima (šumarstvo, zaštita prirode).

Koncizne preporuke za poboljšanje zakona

1. Predlažemo da se odredi jedan ili maksimalno dva metoda praćenja dinamike populacije pojedinačnih vrsta (dva ako je potrebno zbog prirodnih odlika kao što su razlike u staništima). Metod treba što je moguće manje mijenjati u vremenu i prostoru, trendova tokom vremena, što je često ključni preduslov u gazdovanju. Izbor određenog metoda zavisi od ciljeva gazdovanja i stanja očuvanosti vrste (npr. zaštićene ili lovljene). Za vrste koje su zaštićene domaćim ili međunarodnim zakonom, uklanjanje mora svakako biti podržano snažnim i pouzdanim metodima, s obzirom na činjenicu da država mora jasno pokazati da neće ugroziti stanje očuvanosti vrsta. Kod tradicionalnih lovljenih vrsta kao što su kopitari, savjetujemo da se praćenje fokusira na relativne trendove prije nego na apsolutne brojeke. Finansijski prihvatljivi metodi utvrđivanja apsolutnog obima obično daju potpuno nepouzdan rezultate. Za kopitare metod genealoške transekcije se čini razumno prihvatljivim u pogledu cene i dovoljno tačnim (za detalje videti Morellet i drugi 2011.⁵⁸). Ovaj metod je posebno prikladan za korišćenje u otvorenim staništima, kao što su planine iznad linije drveća. U zatvorenijim staništima (npr. šume) broj grupa čaura bi mogao biti alternativni metod popisa kopitara preživara. Ovaj metod je nedavno ispitan u Sloveniji i pokazao je da daje korisne rezultate (Jerina i drugi 2013.⁵⁹). Bez obzira na korišćen metod, bitno je da posmatrači sličnih kvalifikacija sprovedu praćenje (monitoring). Svaki posmatrač treba da prođe odgovarajuću prethodnu obuku. Za vrste sa širom rasprostranjenošću i za čije populacije je dokazivo da nisu previše ugrožene lovstvom, čak i ekstenzivniji metodi daju zadovoljavajuće rezultate, na primjer, metodi obuhvata po jediničnom naporu. Takvi metodi se koriste u gazdovanju najčešćih vrsta lovljenih ptica.
2. Cjelokupno gazdovanje zasnovano je na podacima koje su prikupili lovci. U sistemu gdje su lovna prava odvojena od vlasništva nad zemljištem, to nije poželjno i mi to smatramo neprihvatljivim pošto omogućava zloupotrebu i prevaru. Savjetujemo da se bar dio podataka dodijeli nezavisnim službama (vladine i nevladine institucije) čiji interesi nijesu svrstani sa lovcima ili drugim ključnim akcionarima.⁶⁰ U Crnoj Gori lovci imaju preveliku ulogu u planskom gazdovanju po sadašnjem lovnom sistemu (*res communis*), pošto

⁵⁸ Morellet N., Klein F., Solberg E., Andersen R. 2011. Popis i gazdovanje sa populacijama kopitara u Evropi. U: Gazdovanjem sa kopitarima u Evropi. Problemi i Praksa. Putman R., Apollonio M., Andersen R. (ed.). New York, Cambridge University Press, 106-143.

⁵⁹ Jerina K., Stergar M., Pokorny B., Jelenko I., Miklavčič V., Bartol M., Marolt J. Določitev najbolj primernih kazalnikov za spremljanje stanja populacij divjadi in njihovega okolja pri adaptivnem upravljanju: zaključno poročilo projekta CRP V4-1146. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire; Velenje: Erico, 2013. 24 p.

⁶⁰ Na primjer, u Sloveniji monitoring velikog dijela vrsta divljači sprovodi vladina institucija – Slovenačka gorska služba, koja djeluje pod pokroviteljstvom Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i hrane. Ista institucija je takođe nadležna za planove gazdovanja šumama i vrstama divljači, i ona je važan igrač u gazdovanju zaštićenim vrstama (naročito krupnim mesojedima). Praćenje ostatka vrsta divljači (posebno ptica) i zaštićenih vrsta sprovode (ponekad takođe u saradnji sa Slovenačkom gorskom službom) nevladine organizacije (npr. Slovenački partner za ptice DOPPS i NVO Dinaricum) i univerziteti, kojima se obično nadležno ministarstvo povjerava zadatak putem javnog poziva za prijavljivanje.

donose 10-godišnje i godišnje planove lovišta koji su nejasno povezani sa strateškim planovima koje donose državni organi. Savjetujemo da se poveća uloga države ili nezavisnih službi u planiranju gazdovanja na račun lovaca.

3. S obzirom na to da je divljač opšte dobro u Crnoj Gori, zakon je diskriminatoran u korist lovaca i na račun drugih interesnih grupa (akcionara). Štaviše, zakon vjerovatno ne vodi dovoljno računa o poštovanju uslova Arhuske konvencije. Savjetujemo da javno predstavljanje planova gazdovanja bude uslov i da ostali akcionari budu uključeni u gazdovanje zaštićenim vrstama. U Sloveniji, na primjer, svi planovi strateškog gazdovanja se javno predstavljaju i predstavnici svih akcionara učestvuju u donošenju akcionih planova gazdovanja sa zaštićenim vrstama. Autor plana je dužan da odgovori na sva mišljenja/inicijative i da na zadovoljavajući način objasni svoju odluku (odgovori na inicijativu), inače nadležno ministarstvo može odbiti da izda odobrenje za plan. Plan gazdovanja sa divljači treba da bude koordinisan sa planom gazdovanja šumama i treba da uzme u obzir sve propise o zaštiti životne sredine. Plan takođe mora biti prečišćen od strane ministra nadležnog za životnu sredinu i prostorno planiranje.
4. Do početka pristupnih pregovora sa EU, Crna Gora će morati da uskladi svoju listu vrsta divljači sa uslovima iz Direktive o staništima i pticama. Neke vrste trenutno obuhvaćene Zakonom o lovstvu treba prenijeti u zakon o zaštiti životne sredine. Planiranje uklanjanja vrsta obuhvaćenih direktivama EU moraće biti prilagođene uslovima iz pomenutih direktiva (tri testa kad je upravljanje uklanjanjem zaštićenih vrsta dozvoljeno kao derogacija; u ne tako strogim režimima koji pokazuju da je lovstvo održivo). Takođe treba revidirati lovne sezone za nekoliko vrsta.
5. Prije pristupa EU, Crna Gora će morati da uključi odredbe koje će određivati procjene i dozvole za lovne planove na područjima Natura 2000.
6. Prostorna i vremenska hijerarhija planiranja gazdovanja nije dovoljno strukturisana. Savjetujemo ažuriranje sistema planiranja u skladu sa nivoom strateškog planiranja (dugoročno, na primer na 10 godina), gdje su definisani glavni ciljevi i mjere upravljanja za regionalne upravne okruge. Za iste okruge, treba donijeti godišnje planove upravljanja za potrebe praćenja realizacije dugoročnih planova (i određivanja mjera), koji se zasnivaju na mjerljivim i pouzdanim indikatorima. U trećoj fazi, mjere iz godišnjeg plana za regionalni upravni okrug dijele se na implementacione planove lovišta u zavisnosti od lokalnih specifičnosti.
7. Tradicionalni metod planiranja zasnovan na klasifikaciji staništa i procjeni apsolutnih gustina, treba zamijeniti adaptivnim upravljanjem. Kod adaptivnog upravljanja, ciljevi upravljanja (npr. očuvanje populacije divljači i njihove održive upotrebe, ublažavanje štete koju je nanijela divljač) određuju selekciju relevantnih indikatora za svaku vrstu (npr. apsolutno ili relativno brojno stanje populacije, vitalnost, uticaj na životnu sredinu) koji odražavaju neusaglašenost trenutnih gustina sa ekološkim, ekonomskim i društveno-političkim nosivim kapacitetom i planiraju se odgovarajuće mere u vidu utvrđivanja lovne kvote i mjera koje imaju za cilj izmenu kvaliteta staništa. Za razliku od tradicionalnih metoda, ciljevi adaptivnog planiranja nisu ustanovljeni radi utvrđivanja apsolutnih gustina

(utvrđenih putem procjene), već su prilagođeni prirodnom, ekonomskom i društvenom nosivom kapacitetu.

8. Uputstva o dozvoljenoj polnoj i starosnoj strukturi pri uklanjanju pojedinačnih vrsta treba prenijeti iz zakona u izvršne propise; takođe je potrebno verifikovati da li su sadašnja uputstva (takođe uzimajući u obzir bolje podatke) biološki razumna. Brojne studije širom sveta pokazuju da uklanjanje samo dominantnih mužjaka ima višestruko posredno štetnih posledica na vitalnost populacije.
9. Djelove krovnog zakona koji razmatraju temu koja se tokom vremena može mijenjati (npr.lista lovljenih vrsta, uputstva o polnoj i starosnoj strukturi odstrijela, dozvoljeni lovni metodi) treba prenijeti iz krovnog zakona u izvršne propise.
10. Zakon treba da obezbijedi bolje neposredno učešće drugih akcionara (lovce kao i vlasnike zemljišta i NVO) i drugih sektora (šumarstvo, zaštita prirode) u gazdovanju divljim životinjama (npr.javno predstavljanje planova). I obrnuto, drugi sektorski zakoni (npr.iz turizma) treba da omoguće zaštitu i ulov divljih životinja.

UZDRŽAVANJE OD DAVANJA MIŠLJENJA

Ova ekspertiza je urađena na odgovoran način, uz naše najbolje sposobnosti i nezavisno od bilo kojih interesa klijenta. Međutim, ne snosimo krivičnu odgovornost za sadržinu iste. Izvještaj je originalan rad autora i ne mora predstavljati mišljenje organizacija u kojima su autori zaposleni.

Podaci o autorima

Prof.dr Klemen Jerina radi na Katedri za šumarstvo i obnovljive šumske resurse na Biotehničkom fakultetu, Univerziteta u Ljubljani. On ima mandat za ekologiju i gazdovanje divljom prirodom, i drži nastavu iz oblasti lovstva, ekologije i gazdovanja divljim životinjama, planiranja gazdovanja divljim životinjama, gazdovanja zaštićenim vrstama, i iz oblasti štete nanijete od strane divljih životinja i ekonomije gazdovanja divljim životinjama. On predvodi tim istraživača koji pokrivaju ekologiju i gazdovanje divljim životinjama, posebno kopitarima i krupnim mesojedima, i član je tima instruktora lovačkih upravnika, predstavnik Slovenije u LCIE (Inicijativa o krupnim mesojedima za Evropu - Large Carnivore Initiative for Europe) and IUCN Grupe stručnjaka za medvjede, član naučno-istraživačkog odbora Lovačkog udruženja Slovenije, i član grupe eksperata za ocjenu kvaliteta strateških (10-godišnjih) planova gazdovanja sa divljači u Sloveniji. Posjeduje bogato istraživačko, nastavno i praktično iskustvo iz opšte ekologije, monitoringa i planiranja i upravljanja sa divljači i krupnim mesojedima.

Kontakt: klemen.jerina@bf.uni-lj.si; +386-31-386-532

Matija Stergar je diplomirao u oblasti šumarstva i trenutno je doktorant bioloških nauka Univerziteta u Ljubljani. Takođe je aktivan lovac i član grupe instruktora koji rade na obrazovanju lovaca. Između 2008. i 2014.godine radio je na Katedri za šumarstvo Biotehničkog fakulteta, Univerziteta u Ljubljani, u grupi za ekologiju divlje prirode. Kao istraživač učestvovao je u više projekata o ekologiji i gazdovanju divljim životinjama, naročito kopitarima i krupnim mesojedima, i o lovu. Učestvovao je u više međunarodnih konferencija, simpozijuma i radionica koje su se bavile gazdovanjem sa divljači i lovom, i ko-autor je nekoliko akademskih radova koji obrađuju ove teme. Od 2014.godine je zaposlen u Gorskoj službi Slovenije, Odeljenje za šumske životinje i lov, gdje radi na međunarodnom projektu gazdovanja sa medvedima. Takođe učestvuje u planiranju upravljanja sa divljači u Sloveniji.

Contact: matija.stergar@bf.uni-lj.si

Dr Miha Krofel radi na Katedri za šumarstvo i obnovljive šumske resurse na Biotehničkom fakultetu, Univerziteta u Ljubljani. Trenutno takođe radi kao gostujući istraživač na Institutu Lajbnica za zoološka istraživanja i istraživanja o divljim životinjama (Nemačka), kao spoljni naučni saradnik za WWF i saradnik je CIBIO/InBio (Portugal). Član je nacionalnog naučnog komiteta za gazdovanje sa krupnim mesojedima i nekoliko međunarodnih naučnih udruženja. Drži nastavu iz oblasti "Gazdovanje očuvanjem ugroženih divljih životinja" na Univerzitetu u Ljubljani i "Ekologija kopnenih ekosistema" na Univerzitetu u Primorskoj. Kao istraživač uglavnom radi na ekologiji krupnih mesojeda, gazdovanju i očuvanju u Evropi i Africi, posebno na ekologiji evroazijskog risa, mrkog medveda, sivog vuka, leoparda i zlatnog šakala. U manjoj mjeri takođe je bio angažovan na studijama o crvenom jelenu, alpskoj divokozi, gepardu, šakalu

crnih leđa, gavranu, lešinrma, gušterima i raznim strvinarima. Autorizovao je >250 publikacija, uključujući >50 naučnih radova čiji su recenzenti bile njegove kolege.

Contact: miha.krofel@gmail.com

Mr Senka Šifkovič Vrbica je visoko kvalifikovani pravnik, koja je radila u Pravno-informacionom centru nevladinih organizacija – *PIC* u proteklih 15 godina. *PIC* pruža pravnu pomoć organizacijama civilnog društva i grupama za ljudska prava i jedina je organizacija koja pruža pravne savete o zaštiti životne sredine nevladinim organizacijama u Sloveniji. *PIC* ima status organizacije od javnog interesa u oblasti zaštite životne sredine i član je Društva sudija za životnu sredinu. Uključena je u pravosudne postupke i posebno radi na javnom učešću u stvarima životne sredine.

Kontakt: senka.sifkovic.vrbica@pic.si; +386-31-399-587

Mr Tanja Pucelj Vidovič je visoko kvalifikovan pravnik i zaposlena je na Institutu za administraciju pri Pravnom fakultetu, Univerziteta u Ljubljani. Ona je specijalista za administrativne postupke i Arhusku konvenciju (trenutno radi na doktorskoj disertaciji o trećem stubu Arhuske konvencije). Posvećena je zaštiti životne sredine i bliski je saradnik *PIC*-a, budući da je član njegovog upravnog odbora.

Kontakt: tanja.pucelj@jju.si; +386-51-372-688

Tomaz Jančar, je ornitolog za očuvanje u Društvu za opažanje i proučavanje ptica Slovenije - *DOPPS*. Njegov rad se fokusira na parnice i primjenu instrumenata koje obezbeđuje zakon o zaštiti životne sredine. Član je radne grupe za proučavanje ptica Direktiva o pticama i staništima. Bio je aktivno uključen u izradi slovenačkog zakona o ulovu ptica.

Kontakt: tomaz.jancar@dopps.si; +386-41-750-275

PRIOLOG I: Poređenje vrsta sisara navedenih u listama sadašnjeg zakona o lovstvu u Crnoj Gori sa listama iz aneksa Direktive o staništima (značenje različitih aneksa je opis ekspertize)

Latinski naziv	Lokalni naziv	Status u sadašnjem zakonu o lovstvu u Crnoj Gori	EU Direktiva o staništima
<i>Canis aureus</i>	Šakal	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	Aneks V
<i>Canis lupus</i>	Vuk	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	Aneksi II i IV, * prioritetne vrste; osim populacija Bugarske, Letonije, Litvanije, Estonije, Poljske i Slovačke i dela populacija Španije, Grčke i Finske, koje su u Aneksu V
<i>Capreolus capreolus</i>	srna obična	lovna sezona za mužjake, potpuna zaštita za ženke i mladunce	-
<i>Cervus elaphus</i>	jelen obični	lovna sezona za mužjake, potpuna zaštita za ženke i mladunce	-
<i>Dama dama</i>	jelen lopatar	lovna sezona	-
<i>Felis silvestris</i>	mačka divlja	lovna sezona	-
<i>Glis glis</i>	puh veliki	lovna sezona	-
<i>Lepus europaeus</i>	zec obični	lovna sezona	-
<i>Martes foina</i>	kuna bjelica	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	-
<i>Martes martes</i>	kuna zlatica	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	Aneks V
<i>Meles meles</i>	Jazavac	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	-
<i>Mustela erminea</i>	lasica velika	potpuno zaštićena	-

Jerina i drugi 2015: Procjena kvaliteta zakona o lovstvu u Republici Crnoj Gori

<i>Mustela nivalis</i>	lasica mala	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	-
<i>Mustela putorius</i>	Tvor	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	Aneks V
<i>Ovis musimon</i>	Muflon	lovna sezona za mužjake, nikakav status nije naveden za ženke i mladunce	-
<i>Rupicapra rupicapra</i>	Divokoza	lovna sezona za mužjake, potpuna zaštita za ženke i mladunce	Aneks V; <i>R. rupicapra balcanica</i> iz Aneksa II i IV
<i>Sciurus vulgaris</i>	Vjeverica	lovna sezona	-
<i>Sus scrofa</i>	svinja divlja	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	-
<i>Ursus arctos</i>	Mrki medvjed	lovna sezona za odrasle bez mladunaca, puna zaštita za ženke sa višegodišnjim (COYs) ili jednogodišnjim mladuncima	Aneks II i IV, * prioritetne vrste; osim populacija Estonije, Finske i Švedske, koje su samo u Aneksu V
<i>Vulpes vulpes</i>	Lisica	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	-

PRILOG II: Poređenje sa ptičjim vrstama navedenim u sadašnjem zakonu o lovstvu u Crnoj Gori sa listama iz aneksa Direktive o pticama zajedno sa poređenjem lovnih sezona u Crnoj Gori, Sloveniji i Hrvatskoj. Sa * su obilježene vrste za koje preporučujemo izmjene u pogledu lovnih sezona (videti poglavlje 2.2.1.2).

Latinski naziv	Lokalni naziv	Status u sadašnjem zakonu o lovstvu u Crnoj Gori	Sezona lova u Crnoj Gori	Sezona lova u Sloveniji	Sezona lova u Hrvatskoj	EU Direktiva o pticama
<i>Alectoris graeca</i>	jarebica kamenjarka	lovnina sezona	1.10. - 31.12.	nije dozvoljen lov	30.9. - 16.1.	Aneks I i Aneks II deo A
<i>Anas crecca*</i>	patka krža	lovnina sezona	15.8 - 15.2	nije dozvoljen lov	31.8. - 1.2.	Aneks II deo A and Aneks III deo B
<i>Anas Penelope*</i>	patka zviždara	lovnina sezona	15.8 - 15.2.	nije dozvoljen lov	nije dozvoljen lov	Aneks II deo A and Aneks III deo B
<i>Anas platyrhynchos*</i>	patka divlja-gluvara	lovnina sezona	15.8 - 15.2.	1.9. - 15.1.	31.8. - 1.2.	Aneks II deo A i Aneks III deo A
<i>Anas strepera*</i>	patka čegrtaljka	lovnina sezona	15.8 - 15.2.	nije dozvoljen lov	nije dozvoljen lov	Aneks II deo A
<i>Anser anser*</i>	guska divlja	lovnina sezona	1.10 - 15.2	nije dozvoljen lov	nije dozvoljen lov	Aneks II deo A i Aneks III deo B
<i>Aythya ferina*</i>	patka glavata	lovnina sezona	15.8 - 15.2	nije dozvoljen lov	31.8. - 1.2.	Aneks II deo A and Aneks III deo B
<i>Aythya fuligula*</i>	čubasta patka	lovnina sezona	15.8 - 15.2.	nije dozvoljen lov	31.8. - 1.2.	Aneks II deo A i Aneks III deo B
<i>Columba livia*</i>	golub pećinar	lovnina sezona	1.8. - 31.12.	nije dozvoljen lov	31.7. - 1.2.	Aneks II deo A
<i>Columba palumbus*</i>	golub grivnjaš	lovnina sezona	1.8. - 15.2.	nije dozvoljen lov	31.7. - 1.2.	Aneks II deo A i Aneks III deo t A
<i>Corvus corone cornix</i>	vrana siva	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovnih sezona	1.8. - 15.2.	1.8. - 28.2.	31.7. - 1.3.	Aneks II deo B

Jerina i drugi 2015: Procjena kvaliteta zakona o lovstvu u Republici Crnoj Gori

<i>Coturnix coturnix</i> *	prepelica pućpura	lovna sezona	1.8. - 31.10.	nije dozvoljen lov	15.8. – 1.12.	Aneks II deo t B
<i>Fulica atra</i> *	liska crna	lovna sezona	15.8 - 15.2.	nije dozvoljen lov	31.8. – 1.2.	Aneks II deo A i Aneks III deo B
<i>Gallinago gallinago</i>	bekasina	lovna sezona	1.10. - 31.12.	nije dozvoljen lov	15.10. – 1.2.	Aneks II deo A i Aneks III deo B
<i>Garrulus glandarius</i>	sojka	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	1.8. - 15.2.	1.8. – 28.2.	31.7. – 1.3.	Aneks II deo t B
<i>Phasianus sp.</i>	fazan	lovna sezona	1.10. - 31.1.	1.9. - 28.2.	15.9. – 1.2.	Aneks II deo A i Aneks III deo A
<i>Pica pica</i>	svraka	nema zaštite, moguće dodatno propisivanje lovne sezone	1.8. – 15.2.	1.8. – 28.2.	31.7. – 1.3.	Aneks II deo B
<i>Scolopax rusticola</i> *	šumska šljuka	lovna sezona	1.11 - 15.2	nije dozvoljen lov	30.9. – 1.3.	Aneks II deo A i Aneks III deo B
<i>Streptopelia decaocto</i> *	gugutka	lovna sezona	1.8 - 31.12.	nije dozvoljen lov	nije dozvoljen lov	Aneks II deo B
<i>Streptopelia turtur</i> *	grlica	lovna sezona	1.8 - 31.12.	nije dozvoljen lov	nije dozvoljen lov	Aneks II deo B
<i>Tetrao urogallus</i>	veliki tetrijeb	potpuno zaštićen	nije dozvoljen lov	nije dozvoljen lov	nije dozvoljen lov	Aneks I, Aneks II deo B i Aneks III deo B
<i>Tetrastes bonasia</i> §	lještarka	potpuno zaštićena	nije dozvoljen lov	nije dozvoljen lov	nije dozvoljen lov	Aneks I i Aneks II deo B

§ prethodno *Bonasa bonasia*

PRILOG III:

Primjer posebnog člana o javnom učešću u postupku donošenja propisa koji ima uticaja na životnu sredinu iz slovenačkog zakona (član 34a Zakona o zaštiti životne sredine⁶¹):

Član 34.a

(učesće javnosti u donošenju propisa)

(1) U procesu donošenja propisa koji mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu, Ministar, druga ministarstva i nadležni organ lokalne vlasti obavezuje se da javnosti pruži

priliku da se upozna sa nacrtom propisa i da iznese svoje mišljenje i stavi primjedbe na isto.

(2) Propisi koji mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu moraju obuhvatati propise izdate u oblasti zaštite životne sredine, očuvanja prirode i gazdovanja, korišćenja djelova životne sredine, uključujući gazdovanje genetski modifikovanim organizmima, kao i propise čiji je uticaj na životnu sredinu ustanovljen od strane redakcionog organa u toku procesa usvajanja.

(3) Organ pomenut u prvom stavu ovog člana obavezuje se da obavijesti javnost, putem javnog saopštenja na svojoj web prezentaciji, o lokaciji na kojoj je nacrt propisa dostupan i načinu i vremenu dostavljanja mišljenja i primjedbi.

(4) Javnost mora imati pravo uvida u nacrt propisa i mogućnost da iznese mišljenje i primjedbe u trajanju od najmanje 30 dana.

(5) Organ koji se pominje u prvom stavu ovog člana obavezuje se da prouče mišljenja i primjedbe javnosti i, ukoliko su prihvatljivi, uključi ih primjereno u nacrt propisa.

⁶¹ (Zakon o varstvu okolja) Official gazette [41/04](#), [17/06](#) - ORZVO187, [20/06](#), [NPB1](#), [39/06](#) - UPB1, [NPB2](#), [49/06](#) - ZMetD, [NPB3](#), [66/06](#) - odl. US, [NPB4](#), [33/07](#) - ZPNačrt, [NPB5](#), [57/08](#) - ZFO-1A, [NPB6](#), [70/08](#), [NPB7](#), [108/09](#), [NPB8](#), [108/09](#) - ZPNačrt-A, [NPB9](#), [48/12](#), [NPB10](#), [57/12](#), [NPB11](#), [92/13](#) in [NPB12](#), last version available on <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledNpb?idPredpisa=ZAKO6357&idPredpisaChng=ZAKO1545>

Pored toga, obavezuje se da objavi na internetu razumno mjesto saopštavanja svojih gledišta u pogledu mišljenja i primjedbe javnosti i svoje razloge za njihovim uključivanjem ili ne uključivanjem u nacrt propisa.

(6) Odredbe iz prethodnih stavova ne primjenjuju se na propise gdje je, za njihovo usvajanje, učesće javnosti već propisano drugim zakonima.

Publikacija je nastala uz podršku Evropske unije. Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost NVO Green Home i nužno ne oslikava i stavove Evropske unije.